

A NŐI MUNKA

ÍRTA:

MÁDAY ANDOR

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA
1899

BEVEZETÉS.

A nőkérdés legfontosabb része a női munka kérdése. Fontossága a munka természetében rejlik, minthogy a mai, nagy tőkével és munkamegosztással dolgozó társadalomban nemcsak a munkás, hanem az egész társadalom is érdekelve van az egyesek munkájában.

Szükségleteink és élvezeteink a munka által létrehozott termelvényekből nyernek kielégítést s így a munka, mint a gazdasági viszonyok leglényegesebb tényezője, döntő befolyással bír életmódunkra, szokásainkra, törvényhozásunkra, szóval az egész emberi életre. E nagyfontosságú gazdasági tényezőt kell látnunk a női munkában is. Elvont elvek, melyek a tényleges viszonyok figyelembe vétele nélkül akarják a nő hivatását, társadalmi szerepét meghatározni, nem fogadhatók el e kérdésnél kiinduló pontul. Egyedül a társadalom és az ő jól felfogott érdeke jöhet itt tekintetbe, melyeken belül azonban természetesen az ethikai, elvi jelentőségű tényezőknek is kijut az őket jogosan megillető szerep.

A női munka története.

A férfi és nő között a családban manapság leginkább fennálló munkamegosztás, mely szerint a férfi szerez, termel, a nő pedig a szerzeményt fentartja, óvja s a javak megosztását szervezi, vezeti, legkevésbé sem tekinthető a két nem állandó, természetparancsolta viszonyának. Csak egy mozzanata ez annak a szakadatlan fejlődésnek, melyen a női munka sok ezredéves történetében keresztül ment.

Az ős időkben, mikor még a család ismeretlen, mindenki számára csak egy munka van, a saját életének fentartása, melyhez az anya részéről még gyermekének eltartása is járul, azonban Schmoller szerint csakis annak 4–6 éves koráig. Férfi és nő külön tartják fenn magukat, csupán mikor őket szerelmi vágyaik kielégítése hosszabb-rövidebb időre egyesíti, akkor barangolják be párosán az erdőket vagy a tengerpartot, hogy az élelemhez szükséges gyökereket, gyümölcsöt, férgeket vagy kagylókat közösen keressék.

A nemek közötti munkamegosztás képezi az első jelentősebb mozzanatot a női munka tekintetében. E korban a férfiak mind s a nők is mind ugyanazzal foglalkoznak. A férfiak harcolnak, vadásznak és fegyvereket készítenek, a nők ellenben gyümölcsnek, gyökereknek s más élelmi szereknek beszerzésével, továbbá hálók, kosarak fonásával foglalkoznak.

Az állattenyésztés korszaka a nemek közti munkamegosztás fentartása mellett a foglalkozás szerinti munkamegosztás útját egyengeti. Ez utóbbi a vándorélet megszűntével s a földművelés elterjedésével veszi kezdetét s bár a férfimunkában nagyobb érvényre jut, mint a nőiben, mégis a nőkre nézve is nagy fontossággal bír, amennyiben e fejlődési fok elején majdnem mindenütt a nők végezik a földművelést, sőt néhol a házépítést is (így az afrikai becsuánáknál még napjainkban is), míg ellenben a férfiak vadászattal, esetleg kereskedelemmel és iparral foglalkoznak. A nőknek jut tehát a nehezebb, fárasztóbb, gazdaságilag legjelentősebb munka, bár ilyen civilizálatlan viszonyok között a férfifoglalkozások sem mentek a faradságtól vagy legalább veszélytől.

A művelődésnek egy újabb foka, ha a férfi is hozzálát a földműveléshez. Különösen fontosá teszi ránk nézve e mozzanatot, hogy az ekképpen foglalkozási körükből kiszorított nők a szövés és fonás útján nyernek új gazdasági jelentőséget. Hogy a nő gazdasági szerepe a családban hajdan sokkal fontosabb volt, mint manapság, bizonyítja azon történelmi tény, hogy Nagy Károly fiait lovagolni és vadászatra, leányait, ellenben szőni és kötni taníttatta. Hasonló képet nyerünk a görög hőskorról, az Iliász és Odisszea olvasásánál. A családi élet kialakulása, a házi ipar kifejlődése a nőt teljesebben a tűzhelyhez kötötte. Most már nem az egyén, ha-

nem a család érdeke határozta meg a munkát, melynek könnyebb ipari része e korban egészen a nő hivatása volt.

Ezen állapot azonban Európában már a középkorral változást szenved, mint amely átmenetet képezett az ókor házi gazdaságától a forgalom, a tőkeképződés, a nagyipar és a gépek segélyével a régi rendet megbontó új korba. Mindazonáltal a középkorban kifejlődő önálló iparok még csak néhány foglalkozást vesznek ki a nő kezéből s csak az új kor termelési viszonyai azok, melyek lassanként megfosztják a nőt a családban, illetve a családi házban teljesített minden munkájától. (Az eddig fennállott igazságos munkamegosztás férfi és nő közt teljesen megszűnik s a régi német mondás, hogy a világ a férfi háza, s a ház a nő világa, megszűnt igaz lenni. A gyár kisajátította a nő munkakörét; hogy csak néhány példával éljünk: szappant, ecetet olcsóbban és jobban állít elő s előnyösebb feltételek mellett sző, köt, fon, mint ahogy az a háziipar nehézkes eszközeivel lehetséges volna. A nő pedig ennél fogva ott áll munka nélkül, s ha továbbra is részt akar venni a férfival együtt a mindennapi kenyérért való küzdelemben, hanem akarja, hogy eddigi hivatásának elvesztésével a jövedelem is megcsappanjon, úgy kénytelen maga is belefogni az új kór munkájába, s ideg- vagy izomerejét, szellemi vagy testi képességét a házon kívül érvényesíteni. Ezen átalakult vi-

szonyokra való tekintettel mondja Pierstorff 1879. (Frauenbewegung und Frauenfrage, Göttingen), hogy «mívelődési korszakunk elején, mely a germán törzseknek a történelemben való belépésével kezdődik, a nő más, és pedig a mainál sokkal fontosabb szerepet játszott» S hogy a női munka terjedésének elősegítésénél részben csak azt adjuk vissza a nőknek, amit a fejlődés folyamán tőlük elvettünk».

A női munka a jelenben.

Az emberi erő munka útján kétféleképp érvényesülhet: testileg és szellemileg. A munka ezen különfélesége különösen nagy szerepet játszik a nőnél, kinek testi és szellemi munkája a mai társadalomban egészen különböző elbírálás alá esik. Míg a nőnek testi munkára való jogsultságát úgyszólván senkisé is vonja kétségbe, s erejét mindenütt alkalmazhatja, ahol csak meg tud felelni elvállalt kötelezettségének (legfeljebb hogy kedvezőtlenek lesznek a munkafeltételek), addig szellemi képességének érvényesítését a legtöbb társadalmi közösség csak nehezen, lépésenkint teszi neki lehetővé, s a tapasztalás eredményének bevárása helyett előre akarja meghatározni a nőnek szellemi pályákra való alkalmasságát vagy alkalmatlan voltát. Fontos ezen körülmény az egész nőkérdésre, mert a testi és szellemi munkásnő. közti különbség kiélesítése által nagyon megnehezíti köztük az

összeműködést. A gyári, ipari munkásnőnek van munkája, sőt éppen a túleröltetés megszüntetése, a fennálló munkaviszonyok javítása képezi célját, míg a szellemi munkásnőknek éppen ellenkezőleg a munkára való jogért kell küzdeniök. Ez ellentétek annyira kidomborodtak, hogy a szociáldemokrata munkásnők (1. Emma Ihrer: Die Arbeiterinnen im Klassenkampf) több esetben határozottan visszautasították a polgári nők által nekik felajánlott közös cselekvési tervet. Vizsgálni a nőt a testi és szellemi munkálkodás terén, statisztikai adatokkal megvilágítani tevékenységét, megismerkedni foglalkozásának előnyeivel és hátrányaival, okaival és következményeivel egyaránt, hogy azután a tényekből levonhatók legyenek azon elvek, melyeknek érvényesítését a társadalom és a nő érdekei kívánják, ez lesz az alábbiakban ránk háruló feladat.

I. A nő munkaköre.

A nő munkakörét képező foglalkozások legnevezetesebbjei a következő csoportokba oszthatók:

Először a gyermeknemzés, melyet a természet ró a nőre, s amelylyel kapcsolatban van a gyermeknevelés is, legalább a gyermekkor első éveiben. (Némely szocialista irány azt kívánja a jövő államától, hogy abban ez legyen a nők egyedüli foglalkozása.)

Másodszor a háztartás, vagyis a szerzett javak fentartása és a megosztás, a fogyasztás szervezése. Stein Lorenz közgazdasági szempontból ezen improductív foglalkozásban (melyet éppen ezért sokan nem is szoktak szorosabb értelemben vett munkának nevezni) látja a nő egyedüli hivatását. A valóság az ellenkezőt bizonyítja, amennyiben a háztartás teendőinek a nagyipar által történt kisajátítása következtében a háztartás mindinkább megszűnik a nő egyedüli foglalkozása lenni.

A harmadik csoportba tartoznak a nő által végzett szellemi foglalkozások; a műveltség Haladásával ezek mindinkább megközelítik a férfi munkakörét. Aránylag legtöbb nő van a tanügyi pályákon, újabban az orvosi szak hódít tért, emellett kezdenek a nők bírói, ügyvédi és állami hivatalokat is elfoglalni, s vannak női gyárfelügyelők is. A kevesebb előképzettséget igénylő értelmi pályák közül, a posta, távírda, távbeszélő, vasút, a kereskedelmi pályák, továbbá gyorsírás és gépírás foglalkoztatnak nőket.

A negyedik csoportot képezik a főképen izomerővel végzett, u. n. testi munkák. Ide tartoznak a háziipar legváltozatosabb fajai. Ide tartozik a kis- és gyáripar: a paszománygyártás, a könyvkötészet, a papírgyártás, dohánygyártás, a ruhaipar (varrónők, divatárusok) stb. E csoportba tartozik azután a mezőgazdasági munka, ahol a nők száma óriási. Mintegy át-

menetet képeznek ezen és az előző csoport között az elárusítónők, pincéernők és a nőrendőrök. Bezárják a csoportot végül a cselédek.

Az ötödik csoportot alkotja a nőmunka legszomorúbb faja: a kéjnlők.

1. Statisztikai adatok.

a nőmunkások számáról általában a következő táblázat ad tájékoztatást, melyet Pierstorff nyomán közlünk:

Ország	A megállapítás éve	Összes népesség ezekben	Önálló keresők		Cselédék		Összes keresők	
			ezekben	% az összes népességhez	ezekben	% az összes népességhez	ezekben	% az összes népességhez
Anglia	1891	14,950	2783	17.3	1434	9.6	4017	26.9
Ausztria	1890	12,205	5821	47.7	424	3.5	6245	51.2
Dánia	1890	1,113	112	10.1	115	10.3	227	20.4
Franciaország	1891	19,201	4331	24.1	1042	5.4	5673	29.5
Irország	1891	2,386	442	18.5	199	8.3	641	26.8
Magyarország	1891	8,796	1921	21.8	353	4.0	2274	25.8
Németország	1882	23,071	4259	18.5	1232	5.6	5541	24.0
Olaszország	1881	14,149	5789	40.8	448	3.1	6237	43.9
Skócia	1891	2,083	389	18.7	163	8.1	577	26.8
Svájc	1888	1,500	356	23.8	79	5.3	435	29.1
Svédország	1880	2,350	242	10.3	201	8.6	443	18.9

Az összehasonlítás kedvéért megjegyezzük, hogy a férfi népességnek körülbelül 60-70 %-a kereső.

Magyarországra vonatkozólag a nőmunka szerepét a következő statisztikai adatok világítják meg, melyek az 1891-iki népszámlálás eredményei:

Kereseti ág	Férfi	Nő	%
Értelmiség	105,504	23,159	18
Értelmiségi szolgálat ..	34,954	1,472	4
Östermelés	3.438,115	1.036,538	23·1
Bányászat, ipar és forg.	1.034,002	176,471	14·5
Járadék	45,446	83,916	64·6
Napszám	655,079	587,205	47·3
Egyéb	31,912	12,419	28
Ismeretlen foglalkozásu	9,329	—	—
Összesen ...	5.354,341	1.921,180	26·3

Azon általános jelenségek, melyek a nők keresetviszonyait korunkban mindenütt jellemzik, hazánkban is megvannak. A gazdasági fejlődés nálunk is folyton több és több nőt kényszerít arra, hogy életfentartó munka után lásson, ennélfogva úgy a szellemi, mint a testi munkásnők nagyobb arányban szaporodtak a férfiaknál. A népszámlálás adatai kétségbevonhatatlan bizonyítékai azon fent említett tételünknek, mely a nőmunka terjedését nem erkölcsi, hanem gazdasági okokból származtatja. A tényleges viszonyok tanulmányozása nem is vezethet más eredményre. Hazánk két kitűnő statisztikai hivatala, az országos és a fővárosi egyhangúlag megerősítik e tételt jelentéseikben foglalt egyes passzusok által. Így Budapest főváros statisztikai évkönyvének II. kötetében, mely az 1891-iki népszámlálás eredményeivel foglalkozik, találjuk a következő kijelentést, mely minden célatosságtól menten, mintegy önkénytelenül

mutat rá a szükségre, a kényszerűségre, mint a nőmunka kérdésének valódi okára e szavakkal:

«Mivel a foglalkozási ágak nagyobb része a nő előtt el van zárva, az a gyári vagy kézi munkára, a szolgálatra vagy napszámra van utalva».

Hasonlóképpen tulajdonítja az országos statisztikai hivatal is a nőmunka terjedését a gazdasági szükségnek, midőn az 1891-iki népszámlálásról szóló kiadványában (30. oldal) a következőket mondja: «A kereső nőkre eső arányszám a legkisebb azon országrészekben, melyekben a földek a legjobb minőségűek és a földművelő osztály köztudomás szerint legjobb módnak örvendő s így a nőt a nehéz gazdasági munkában való részvételtől leginkább megkímélheti.» Sajnos, hogy az 1881-iki és 1891-iki országos népszámlálás adatai eltérő alapon vétetvén fel, össze nem hasonlíthatók és így a magyarországi általános szaporodásról teljes képet nem nyerhetünk. Minthogy azonban a részletek is elég tanulságos, tartalmúak, ezeket fogjuk különösebb figyelemre méltatni.

A főbb női foglalkozások Magyarországon a következők:

A testi munkák között: az őstermelés, mely a kereső nőknek több mint felét, 54%-át foglalkoztatja. Itt a nők a könnyebb mezei munkákat végzik, vagy mint a férfiak segítői, vagy mint azok munkájának kiegészítői szerepelnek. Egyúttal a mezőgazdasággal kapcsolatos házi munkák is igen sok nőt foglalkoztatnak.

Az ipar, kereskedelem és forgalom mint gyári és háziipari munkásokat, üzleti elárúsítókat és kiszolgálókat veszi a nőket igénybe. A fővárosi statisztika kimerítő adatokat tartalmaz a nőknek e téren történt szaporodásáról; meg kell azonban jegyeznünk, hogy a főváros sajátos viszonyai, óriási fejlődése, mely részben a vidék rovására történik s ennél fogva az országos fejlődéssel nincs arányban, nem engedik, hogy ez adatokat – ha kicsiben is – a hazai munkaviszonyok hű visszatükrözőinek tekintsük. Mindazonáltal felette becsesek ránk nézve ez adatok, mint amelyek az ország egy tekintélyes és legfejlődőbb, előrehaladottabb részének foglalkozási ügyéről nyújtanak jellemző képet.

Budapesten kereső tevékenységet fejtett ki	Férfi			Nő		
	1881	1891	szapor. o/ó	1881	1891	szapor. o/ó
Iparban	45,548	68,512	50·5	2,503	16,386	555
Kereskedelemben ..	13,215	19,344	46	1,997	2,659	33
Forgalomban	5,127	12,488	145	56	346	518
Összesen	63,890	100,344	57	4,556	19,391	322·5

Mint látjuk tehát, a nők szaporodása a kereskedelemben ugyan kisebb volt aránylag mint a férfiaké, azonban viszont a forgalomban és az iparban óriási módon szárnyalták túl a férfi; Míg a nők 1881-ben az összes budapesti népességnek csak 5%-át képezték, addig 10 év múlva már 19%-ot tettek ki s számuk megtöbbszöröződött. Nézetünk szerint ily nagy szaporodás kimutatásában része van az 1891-iki nép-

számlálás pontosabb keresztülvitelének is, ami a nőmunkaszaporodást kissé túlozhatja, de fenforrását azért legkevésbé sem teheti kétségessé; oly tény az, mely korunk gazdasági fejlődésében és a főváros rohamos haladásában természetes magyarázatra talál. Hogy különben az ilyen arányú szaporodás cseppet sem lehetetlen, eléggé bizonyítja a postánál és a tanügynél (1. lejjebb) közölt adatokból kitűnő hasonló mérvű fejlődés.

A testi szolgálatot különösen sok nő választja létfenntartásául, miután előképzettség híján más foglalkozást nem igen kaphat. Mint cselédek és napszámosok működnek e téren, s a főváros területén mindkét minőségben felülmúlják számszerint a férfiakat.

Budapest- ten évben	Napszámos		Cseléd	
	férfi	nő	férfi	nő
1881	21,672	12,895	7,387	28,986
1891	33,002	36,491	6,383	34,349

A szellemi munka terén a nők szaporodása a legutóbbi időben igen nagy, jóllehet a munkakínálat még így sem nyer teljes kielégítést. A közoktatási miniszter XXV. jelentésének 5. szakaszában az óvónőképzők növendékeinek 1894–95. évi létszámáról szólva, konstatálja, hogy «a női nem törekvése a neki való kenyéradó pályákra igen erős». Az azóta lefolyt pár év alatt e törekvés még növekedett.

A nők által különösen felkarolt foglalkozások közt első sorban a gyorsírást és gépírást említjük. E foglalkozás elterjedésének mérvéről adataink nincsenek, miután a nők nagyobb térfoglalása az irodákban csakis a jelen évtized második felében, tehát az utolsó népszámlálás után történt. Bankok, ügyvédi irodák, gyárak, üzletek egyaránt óriási számban kezdik a nőket gépírókul és gyorsírókul alkalmazni, sőt e foglalkozás révén a bíróságokhoz és közigazgatási hatóságokhoz is bejutottak díjnoki minőségben, valamint a minisztériumokba is, ahol irodatisztek lehetnek.

A bizonyos fokú szakképzettséget kívánó pályák közül a bankokban és váltóüzletekben kezdik újabban a nőket mint pénztárosokat, könyvelőket, levelezőket alkalmazni, mihez nagyszámú kereskedelmi iskola adja meg nekik az előfeltételeket.

E helyen említhetjük meg egyúttal, hogy 6 év óta építőmesteri állást tölt be egy nő (Paulas Erika) Besztercén.

Különösen jelentékeny a nők száma a postánál, távírdánál, távbeszélőnél és vasútnál, hol az-1898. évben a magyar állam által alkalmazott nők száma 5029 volt.

A magyar államvasútnál 1887 óta van szabályozva a nők alkalmazása. A szolgálati rendtartás 11. §-a értelmében az alkalmazásnál előnyben részesülnek az államvasúti férfi hivatalnokok családtagjai. 1898 végén 316 nő volt

alkalmazva, kik közül 242 állomási szolgálatot végzett (főkép mint pénztárosnő); a többiek kezelőnők.

A távbeszélőhálózatnál, mely magánigazgatásból visszaváltatván, csak egy év előtt lett a posta- és távírdaigazgatóságnak alárendelve, a nők kizárólag kezelőnői minőségben vannak alkalmazva. Számuk jelenleg 207. A nők helyzetének javítása céljából mindenestre örvendetes körülmény, hogy a postaigazgatóság az átvétel óta 1899 elejéig máris 12 kezelőnőt ténylegesített a 207 közül (a magánigazgatás idején a kezelőnők mind napidíjasok voltak). Miután a távbeszélőhálózatnál alkalmazott férfiak száma a műszerelőkkei együtt is csak 81-et tesz ki, a nők a távbeszélőhálózat személyzetének 71%-át képezik.

A posta- és távírdánál a nők hétféle minőségben vannak alkalmazva, és pedig 1898 végén a következő arányokban:

Kezelőnő	}	kinevezett	237
		napidíjas	443
Postamester			1989
Postaszállító			60
Kiadó			522
Kisegítő			925
Küldőnc			330
		Összesen	4506

A postaigazgatóság által 1897-ben összeállított részletes statisztika, kiegészítve az 1898. évi adatokkal, lehetővé teszi azon óriási hala-

dás megállapítását, melyet a női munka e téren 17 évi fejlődés alatt elért. A posta- és távirda-személyzet nemek szerint a következő volt:

Év	Férfi	Nő	%
1882	8,719	874	9·2
1898	14,691	4,063	20·8

(E számokba a díjnokok nincsenek beleszámítva, miután azok 1882-ben nemek szerint nem részleteztettek s így az összehasonlítást meghiúsították volna.)

A férfiak tehát 17 év alatt 68,6%-kal, a nők ellenben 366,5%-kal szaporodtak. Különösen figyelemreméltó jelenség a nem kincstári hivatalnál alkalmazott postamesterek számának 1887 óta beállott folytonos apadása s ezzel szemben a postamesternők számának folytonos emelkedése. Hasonló, bár kevésbé szabályos csökkenést tapasztalunk a férfi kiadóknál, kikkel szemben a nők aránya, bár szintén nem szabályosan, de aránylag még nagyobb mértékben emelkedett.

Év	Postamester		Posta- és távirda-kiadó	
	férfi	nő	férfi	nő
1882	2068	439	547	272
1887	2534	1239	312	283
1898	1885	1989	433	1447

A szellemi munkálkodás terén még különösen a tanügy érdemel figyelmet a női munka

szempontjából. Miként a többi pályákon, úgy itt is óriási az álláskeresők száma, úgy hogy a közoktatásügyi magyar királyi miniszter kénytelen volt több óvónőiskolát beszüntetni, mert oly nagy számmal jelentkeztek a növendékek, hogy a tanfolyam végeztével nem lehetett őket elhelyezni.

Az óvónők 1896–97-ig 2222-ről 2412-re szaporodtak. Az elemi iskolákban 1897-ben a tanerők szaporodásának 55%-át nők képezik. Hosszabb időre tekintve vissza, hasonló rohamos emelkedést fogunk a tanítónőknél is tapasztalni, mint a postánál.

Év	Férfi	Nő	%
1869	17,106	686	3.95
1897	22,535	4,615	17

Ezenkívül még a polgári iskolákban és a felsőbb leányiskolákban képviselnek a nők tekintélyesebb számarányt s az utóbbiakban az abszolút többséget is képezik. 1897-ben a nők a szorosabb értelemben vett nyilvános tanítási pályákon (tehát az óvónők és nevelőnők kihagyásával) a következő arányban állottak a férfiakkal:

	Férfi	Nő
Elemi iskolában	22,535	4,615
Polgári iskolában	1,182	740
Felsőbb leányiskolában	175	240

A tanügygyel foglalkozó összes nők száma hazánkban már az 1891-iki népszámlálás idején 8720 volt 28,419 férfi mellett, tehát az akkori tanügyi népesség 23,3%-a.

Végül meg kell még emlékeznünk két új foglalkozásról is, mely a megfelelő egyetemi képzés lehetősége folytán ezentúl szintén nyitva áll a nők előtt: az orvosi hivatás és a gyógyszerészet. Eddig még nőgyógyszerészeink nincsenek s az orvosi hivatást is csak egy nő (Hugonay Vilma grófnő) gyakorolja.

Háztartással hazánkban majdnem $3\frac{1}{2}$ millió nő foglalkozik.

Az Ausztriával ködösen megszállott *Bosznia és Hercegovinában* a női munka még meglehetősen kezdetleges fokon van. A benszülött nők főfoglalkozása a házi ipar különféle neme, főképp a kötés, szövés, s a fejlődő gyáripar a nőket szintén a fonás és szövésben, valamint a dohánygyártásnál alkalmazza leginkább. A szellemi munkásnők majdnem kizárólag Ausztriából, csekély részt Magyarországból valók. Működési terük az oktatás és az orvostudomány, melyet számos nő gyakorol. A tartományok sajátos viszonyai nevezetesen a mohammedán vallás tanai, melyek értelmében a nők férfi orvost nem bocsáthatnak maguk elé, az orvosnők működését különösen jelentőssé és áldásossá, sőt nélkülözhetetlenné teszik.

Angliában (Skóciát és Irlandot is beleértve) a női munka nagy szerepet játszik. A nők képes-

ségeik érvényesítésére mindig több tért nyernek. 1881-1891. a kereső nők száma 167, a kereső férfiak száma ellenben csak 146 százzal szaporodott.

Az állami hivatalok közül a nők a postánál és távírdánál vannak nagy számban alkalmazva, számszerint 25,928-an, úgy, hogy az összes posta- és távírdanépeség 20,6%-a-a nőkből áll.

A szabad szellemi foglalkozások közül a színpéztet, szépirodalom, újságírás terén, továbbá mint festő számos nő keresi kenyerét. A tanügy terén a nők száma a férfiakét 94,000-rel múlja felül; Anglia tanítóinak 74%-a nő; ezen számmal minden egyéb államot megelőz. Főkép az elemi iskolai állásokat foglalják el a nők, viszont magasabb tanügyi állásokból aránylag kevesebbet töltenek be. Nőrvos Angliában 189 van, néhány nő pedig a gyógyszerészetre adta, magát.

Miután Anglia, főképen iparúzó és kereskedő állam, ezen körülmény a női munka szerepében is visszatükröződik. A mezőgazdaság terén, mely foglalkozás Angliában apadóban van, a nőmunkások száma is nagyobb arányban japedt, mint a férfimunkásoké. Viszont a szabad pályákon és a kereskedelem, valamint a közlekedés terén a nők szaporodása aránylag nagyobb, mint a férfiaké.

1881—91	Kereskedelem és forgalom terén	Szabad pályákon
Nők szaporodása	81·6%	67·4%
Férflak "	42·2%	44·5%

A nők nagy ipari haladását bizonyítja, hogy 1871-91. a férfi munkások 7,9%, a női munkások 20,9 százalékkal szaporodtak.

Figyelemreméltó még ezenkívül a cselédek nagy száma, kik a női népességnek majdnem 10%-át képezik, habár 1881-91. a nők száma e téren 2%-kal apadt.

Az angol tartományokban majdnem mindenütt alkalmaznak nőket a posta- és távírdánál, sőt több helyütt, így Új-Zélandban és Viktoriában más alsóbb állami hivatalnoki állásokat is betölthetnek, mindazonáltal az utóbbi tartományban azon megszorítással, hogy férj es asszony hivatalnok nem lehet.

Ausztriában a kereső nők szintén gyarapodóban vannak, s az 1890-iki népszámlálás tanúsága szerint a nőnépességnek több mint fele él keresetből. Az értelmiségi foglalkozások közül a tanítói pályán 14,809 nő van, tehát az összes tanügyi személyzet 26%-a. A postánál (250), távírdánál (630), valamint a vasútnál szintén találunk női alkalmazottakat. A fizikai munka állását jellemzi, hogy dacára az ipari fejlődésnek, a mezőgazdaságban még mindig több nő van alkalmazva, mint férfi.

Az *Egyesült Államok* különös figyelmet érdemelnek a női munka tekintetében, mert az ottani állapotok bár egyrészt nagyon elütök az európai viszonyoktól, másrészt egy fejlettebb társadalmi állapotot tárnak fel, melyet előbb vagy utóbb, de valószínűleg nekünk is meg kell

valósítanunk. Sok kérdés, melynek eldöntése felett Európában még vitatkoznak, ott már gyakorlati megoldást talált és alkalmazhatósága kipróbáltatott. A legelső körülmény, amely az amerikai viszonyok megfigyelésénél szemünkbe ötlük, az, hogy míg egyrészt éppen az Egyesült-Államokban nyílik a nőknek legtágabb tér tehetségeik tetszés szerinti érvényesítésére, addig másrészt a női munkásság szerepe számszerint a férfiakéhoz arányítva éppen ott a legkisebb (18%). Az okok, melyek a női munka ezen aránylagos csekély voltát okozzák, még nem voltak sikerrel és teljes biztossággal megállapíthatók. Valószínű, hogy gazdasági jólét és igazságos törvények, melyek a nők jogait a házasság életben is biztosítják, nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a nők a családon belül keressék és találják meg boldogulásuk feltételeit, valamint kétségtelen ok a nőknek a férfiakénál csekélyebb száma is.

A kb. 50 milliónyi népességből 14,764.000 férfi és 2.652,000 nő él fizikai munkából. Ezek a következőképp oszlanak meg:

Foglalkozás	Nő	Férfi
Mezőgazdaság	594,510	7.075,983
Személyes szolgálat	1.361,295	2.712,943
Kereskedelem és közlekedés	59,864	1.750,892
Ipar és bányászat	631,988	3.225,124
Összesen	2.652,157	14.764,942

Meg kell jegyezni, hogy az unió különböző államai között lényeges különbségek vannak,

és hogy a nőnépesség csak általában, de nem minden egyes államban lévén csekélyebb; a foglalkozási viszonyok arányszáma is ennek megfelelően változik. Így pl. a keleti államokban oly nagy a női munkások száma, hogy a férfiakat egészen kiszorítják.

Ami a szellemi munkásokat illeti, első sorban a tanügy hívja fel figyelmünket. Az Egyesült-Államok tanítóinak 68 százaléka, számszerint 155,000 nő.

Az Egyesült-Államok szövetségi kormánya az állami hivatalokban is széles körben kezdte alkalmazni a nőket, akiknek száma jelenleg 14,692-t tesz ki. Úgy a belügyi, mint a pénzügyminisztériumban kétezren felül van a hivataloskodó nők száma. A postahivatalokban pedig 6483 nő van.

Mind e számok csak a szövetségi kormányra vonatkoznak; ezenkívül az egyes államok kormányai még szintén alkalmaznak több helyütt női munkást, így Texasban törvény rendéli, hogy a hivatalok felét nőkkel kell betölteni. Építész 53 van.

A nőorvosok száma 2438, az ügyvédek közt pedig 417 nő van; a methodista felekezetnél a nők papok is lehetnek.

Meg kell itt még emlékeznünk egy új állásról, melyet az U. S. három állama: Rhode-Island, Massachusetts és New-York (a két utóbbi törvény útján) létesített; ez a (police-matron), vagyis a nőrendőrök intézménye, kik-

nek a letartóztatott nők felügyelése képezi főfeladatát.

Franciaországban 100 munkás közül 80 nő. A mezőgazdaságból élő nők az e téren foglalkozó népesség $\frac{2}{5}$ -ét teszik ki. Ipparral és kereskedelemmel egyaránt $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ millió nő foglalkozik, 1893-ban (a cselédek is bele véve) összesen 4.415,000 nő kereste fizikai munkával kenyerét. Az értelmi pályák terén az állami hivatalok közül a posta, távírda és vasút vannak a nőknek nyitva. A posta- és távírdánál 1892-ben 8128 nő volt alkalmazva, a vasútnál pedig 15,958. Megjegyzendő, hogy a vasútnál éppen úgy mint nálunk előnyt adnak a férfit-hivatalnokok családtagjainak. A tanügyi személyzet 44%-a nő, sőt az 1889. VII. 19-iki törvény értelmében tanfelügyelők is lehetnek. A nőiiparfelügyelők száma 15. A francia képviselőház nemrég fogadta el Viviani törvényjavaslatát, mely a nőknek az ügyvédséget megengedi.

Németország kereső lakosságának $\frac{1}{4}$ részét nők teszik ki. 1882-95. a kereső férfiak száma 15,96 százalékkal, a kereső nőké azonban 23,64 százalékkal emelkedett. A testi munkával foglalkozók közül az 1882. évi számlálás szerint ipari tevékenységet fejtett ki 1.506,743 nő, mezőgazdasági tevékenységet fejtett ki 2.248,909 nő, cseléd volt 1.282,400. Az ipari népesség, melynek a nők 20,6%-át képezik, nagyobb arányban szaporodott nők, mint férfiak által, mit a következő táblázat bizonyít.

Ev	Nő	Férfi
1875	1.116,095	5.463,856
1882	1.506,743	5.815,039
Szaporodási összeg ...	390,648 (35%)	351,183 (6·4%)

A nők szellemi munkája terén Németország lassabban halad. Az orvosi működés mellett, mely most kezd utat törni magának, úgyszólván a tanügy az egyedüli tér, melyen a nők szellemi képességüket szélesebb körben érvényesíthetik. A férfiakhöz viszonyítva azonban ezen foglalkozás sem jelentékeny, miután a 13,750 nő az összes tanítói népességnek csak 10%-át képezi, mely arány az összes államok közt a legkisebb. Postánál és távírdánál is vannak nők. Más szellemi pályán (magánhivatalokat kivéve) vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívül csekély számmal szerepelnek. Legújabbban megengedettett nekik a gyógyszerészet.

Olaszország kereső népességének 41 százalékát nők képezik. Ezen arány, mely a többi államokkal összehasonlítva kétségtelenül rendkívüli, világos érv amellet, hogy a női munka kérdésénél nem elvekkkel, hanem a szükség vas kényszerével van dolgunk. E túl magas arányszám ugyanis a nehéz gazdasági viszonyokban találja magyarázatát; a viszonyok t. i. a nőt is keresetre utalják, minthogy a férj vagy apa keresete a család eltartására nem elegendő. Természetes, hogy ezen nagy arány-

szám túlnyomó része testi munkával tartja fenn magát; így különösen sokan foglalkoznak mezőgazdasággal, hol a népesség $\frac{4}{9}$ -ét nők képezik. Meglátszik azonban a gazdasági viszonyok hatása a szellemi téren is. A tanítói karban a nők 59%-ot, tehát többséget képeznek (számszerint 46,887 nő). A postánál alkalmazásuk csekély, a távírdánál ellenben 605 nő van. Bolognában egy nő (Catani Giuseppina) működik az egyetemen tanári minőségben.

Oroszország különleges viszonyai, melyek a magas körök, az intelligens osztályok haladásának kedveznek, azonban a nép fejlődését a körülményekhez képest akadályozzák, a női munkaviszonyokon is visszatükröződnek. A kereső népesség 27 százaléka nő, amely százalék azonban Lengyelországban 37-et tesz ki. Ez eltérés oka részint a lengyel nagyobb szegénysége, másrészt viszont a szorosabb értelemben vett orosz nép műveltségének nagyon is alacsony foka, mi a régi patriarchális viszonyokat és családi életet a legszegényebb osztályokban sok helyütt mereven fentartotta. Sokkal nagyobb haladást mutat ezzel szemben a szellemi munka. A postánál és távírdánál egyaránt vannak nők alkalmazva (az utóbbinál 874-en) és 1889 óta a vasúti személyzet 20 százalékát nők képezhetik. Az orvosi pálya Oroszországban a nők előtt nincs elzárva. Több mint 1500 nőorvos van, akikkel kerületi orvosi állásokat is betöltenek. A nők ezentúl az állami

adóhivatalok és uradalmak irodáiban is nyerhetnek egy folyó évi cári rendelet értelmében irodai alkalmazást.

Svájc keresőnépességének 31százaléka nő. Alig van iparág, melylyel a nők ez országban ne foglalkoznának, sőt a selyem- és gyapotiparban a férfiak számát sokkal felülműlják; különösen nagy a számuk a szövőiparban, hol 1886-ban 103,452 nő volt alkalmazva 52,838 férfi mellett. Miután az állam törvényhozási és részben gazdasági viszonyai is kantononként nagyon eltérők, ennél fogva a női munka állapotáról sem lehet egységes képet alkotni. Míg néhány kanton a nők képességeinek érvényesítése elé akadályokat gördít, addig azok nagy része, miként annyi másban, a nőkérdés terén is megelőzi Európa többi államát. Postánál, távírdánál, vasútnál majd minden kantonban vannak nők alkalmazva. Folyamodás esetén a férfi vasúti hivatalnokok családtagjaié az elsőség. Genf kantonban a nők pályaoőri szolgálatot is teljesítenek.

A tanügyi népesség 38 százalékát képezik nők s egyetemi magántanárrá is lehetnek néhány kantonban. Nők mint orvosok több helyütt működnek. A zürichi köztársaságban az ügyvédség is nyitva előttük.

A többi államokra vonatkozó adatokat a következőkben érintjük.

Belgiumban 2.057,000 férfi mellett 882,000 nő keresi meg saját maga a kenyerét 272 kü-

lönböző keresetágban. A szellemi munkások száma 153,000; 114 nő a postánál, 104 a távirdánál és 32 a vasútnál van alkalmazva. A tanítónők száma 5168 (vagyis 44%-a az összes tanítóknak). Ezenkívül foglalkoznak a nők gyógyszerészettel is.

Brazíliában 1890 óta a nők nemcsak a postába és távirdába, hanem az állami hivatalokba is bebocsátást nyernek.

Chilében a nők ügyvédek lehetnek. Ezenkívül alkalmazva vannak a posta- és távirdánál, sőt az állam kötelezi a közúti vasúttársaságokat, hogy a kocsivezetői állásokat nőkkel töltsék be.

Dániában a posta- és távirdahivatalokat 1889-ben törvény nyitotta meg a nők számára, s azóta már 163 nő, van az említett hivatalokban. A vasútnál állomásfőnökök lehetnek s az országgyűlésen mint gyorsírók vannak alkalmazva. Izlandban szintén betölthetik a postahivatali állásokat.

Finnországban az állami szolgálatok közül csakis a posta jöhet tekintetbe, miután a vasút és távirda az orosz állam (1. o.) kezében van. A posták 226 nőt alkalmaznak szemben 405 férfivel (a levélhordók levonásával) s a nők postamesterek is lehetnek. Nyitva előttük továbbá a tanügyi pálya és az állampénztári alkalmazás, hol jelenleg egy nő a segédpénztárnok, ezenkívül 70 községi közigazgatás alkalmaz az alacsonyabb állásokra nőket. Végül több nő újságírással foglalkozik.

Németalföldön 1892-ben a postánál 130, a távírdánál 56, a vasútnál pedig 720 nő volt alkalmazva, az utóbbiak mint pályőrök és jegykiadók.» A tanítói népesség 27 százalékát nők képezik.

Norvégiában a nők a minisztériumokban hivatalnoki állásokat töltenek be, még pedig majdnem mindenütt a férfival egyenlő fizetés mellett. A távírdában 1857 óta vannak alkalmazva, s számukat az országgyűlés határozza meg a költségvetés alkalmával. A postánál körülbelül 120 nő van alkalmazva, a nagy városokban segéd minőségben, a vidéken pedig mint postamester.

Románia a nőmunka tekintetében el van maradva a többi államokkal szemben. Szellemi munkássága csakis a postánál és távírdánál érdemel említést, ahol 1892-ben 85 nő volt alkalmazva.

Spanyolországban a hajadon vagy özvegy nők úgy a postánál, mint a távírdánál nyernek alkalmazást, a távbeszélő személyzet pedig majdnem kizárólag nőkből áll. Tanítónői tisztelet 1893-ban 14,490 nő (38%) töltött be;

Svédországban, hol különben a fizikai munkának is megvan a szerepe, különös haladást mutat a nők szellemi képességének érvényesítése. Tanítóik 60 százaléka nő. A vasútnál 275, a postánál 117 és a távírdánál 459 nő (ezzel szemben csak 252 férfi) van alkalmazva. Az ág. ev. egyháznál sekrestyések és kántorok is lehet-

nek. Végül az egyetemi tanárság sincs előttük elzárva.

2. A munkaviszonyokat befolyásoló főbb körülmények.

A női munka kérdésénél (a munkáskérdésnél egyáltalában) számos személyi körülmény játszik fontos szerepet, melyeket habár röviden is, de figyelemre kell méltatnunk. Ezek legnevezetesebbjei a munkásnők kora és családi állapota. A kort illetőleg (a német statisztika adatai szerint) lényeges eltérések vannak a férfi és nő keresők közt. Míg ugyanis az előbbieket száma 15 évtől 40-ig szaporodik, attól kezdve pedig apad, addig a kereső nők a 20 éves korúakig emelkednek, 20–40. apadnak, innen 60. évig ismét emelkednek s csak 60 éves korral kezdődik soraikban az újabb apadás. A részletes adatok Pierstorff szerint a következők. Keresetből él (a cselédek kihagyásával) ezer:

15	15—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70	
éves ugyanazon nembeli személy közül								
17·9	451·9	319·8	185·0	219·7	258·1	227·1	132·6	nő
39·9	891·5	963·4	976·1	970·4	936·8	798·0	464·8	férfi

A nőknél tapasztalható első apadás kétségtelenül a házasságban találja az okát, mely sok nőt ment fel az önálló kereset alól, hogy a helyett mint eltartott a háztartás ügyeit vezesse. A második emelkedés oka Pierstorff szerint főképp az özvegyiségre jutás. Kétségtelen azonban,

hogy arra más körülmények is befolyással vannak, így egyik oka a jelenségnek, hogy sok nő, ki mindeddig a szülői házban lett eltartva, eltar-
tóinak halála, öregsége által elveszti az eddig élvezett segélyt s önfentartásra lesz utalva. Anyák, kik immár felmentvék kisgyermekük gondozásától, szintén szaporítják a munkásnők számát. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni a statisztikai adatokban nyilvánuló ama jelenséget sem, mely szerint a női munka állapota ugyanabban az évtizedben, t. i. 40–50 között emelkedik, mikor a férfi munka apadni kezd. Ha ugyanis meggondoljuk, hogy a kereső népesség nagy zömében vagyis a munkásosztályban a házastársak közti korkülönbség átlag 10 éven belül marad, úgy legalább is a valószínűség látszatával bír azon következtetés, miszerint nem egy esetben a nőnek a kidülő rokkant férfimunkást, a családfentartót kell helyettesítenie.

Az itt előadottakból is látható már a nő családi állapotának a munkára gyakorolt befolyása. A munkásnők korára nézve tett megfigyeléseket mintegy kiegészíti a családi állapot statisztikája. Egyöntetűség kedvéért itt is¹ a német viszonyokat fogjuk tekintetbe venni, melyekre nézve a statisztikai adatok a következők: Németországban a női munkások közt hajadon vagy elvált volt 63%, férjes 17%, özvegy 20%. A férjes nők munkásságát a család (különösen ha gyermekek vannak) nagyban

megnehezíti. Ezért különösen oly iparágakban dolgozik az asszony, ahol a munkaidő nincs kötve, vagy melyeknél a munkát otthon is végezheti. A háziiparnak itt különösen helye van, de valószínű, hogy a verejtékrendszer (1. lejjebb) adatai között is nagy arányszámot képez a férjes nő. Egy erre vonatkozó statisztika nagy becsesel bírna, összeállítása azonban sok akadályba ütközik, miután a verejtékrendszer szerint dolgozók számát amúgy is nehéz meghatározni.

II. Munkaidő.

A munkaidő minden esetben nagy fontosságú tényező a munkaviszonyok megalkotásánál, legnagyobb szerepre azonban az olyan munkánál jut, melyet a munkás nem a saját közvetlen érdekében végez, hanem más érdekeinek, a munkaadónak rendel alá.

A munkaidőtől függ az elvégzett munka; miután pedig a bér legalább bizonyos mértékig arányban van a végzett munkával, tehát végeredményben a munkaidő a munkás egész jövedelmére döntő befolyással bír. Mindazonáltal a munkaidőnek nem egyetlen, sőt nem is legfontosabb tulajdonsága a munkabérhez való viszonya. Nagyobb jelentőségű annál a munkaidő egészségügyi hatása, mely már a közgazdaságtan, a munkásvédelem és a törvényhozás figyelmét is magára vonta. Nem kevesebbről, mint a munkásnőknek, gyermekeiknek

s az egész jövőző nemzedéknek jólétéről van szó e kérdésnél. Túlhosszú, pihenés nélküli, vagy éjjeli munka elcsigázna a munkásnőt, megfosztja azon erőtől és egészségtől, melyre neki, mint embernek, mint a társadalom tagjának és mint anyának szüksége van. Éppen ezért minden hivatásának magaslatán álló törvényhozásnak kötelessége a társadalom életérdekeit, melyeket a női munka tekintetében fennálló egészségtelen viszonyok nagyban veszélyeztetnek, a munkaidő megfelelő szabályozása által megvédelmezni.

A munkát idő tekintetében 3 főcsoportba osztjuk, és pedig megkülönböztetünk a rendes munkaidőben végzett munkát, túlmunkát és éjjeli munkát, melyek mindegyikével külön-külön fogunk e fejezet keretében foglalkozni; ügyelembe fogjuk még azonkívül venni a házi munkát, annak az időhöz való viszonya szempontjából, valamint a törvényes munkaidőt és a munkaszünetet is.

1. Rendes munkaidő.

Rendes munkaidő alatt értjük valamely vállalat munkásai által rendes körülmények között munkában töltött időt. A rendes munkaidő a munkarenddel bíró vállalatnál a munkarend lényeges része (nálunk a munkarend kifüggesztését törvény rendeli). Az általános munkaidőről vagy azok átlagáról képet adni, azt csak hozzávetőlegesen is meghatározni a

jelenlegi hiányos adatok mellett nem lehet. A tényezők nemcsak országonként, de sokszor helyenként és iparáganként is oly különbözők, a statisztikai adatok különösen hazánkban erre nézve oly hiányosak még, hogy e kérdés tárgyalásánál, még nem igen biztatna kielégítő eredmény. Általában azt mondjuk, hogy a nők munkaideje legtöbbször nem rövidebb, mint a férfiaké, s hogy az iparban átlag 10-11 óra közt mozog, de nagyon sok iparágban, különösen ott ahol éjjeli munka is van, előfordul a hosszabb munkaidő is. Bécsben 1896-ban a női munkáról tartott enquete adatai szerint a nők rendes munkaideje 7 és 18 óra közt váltakozik. Leghosszabb a munkaidő a kisiparban s a részben még patriarchális alapon álló iparágakban, így a női kalap- és művirágkészítő műhelyekben. Nálunk (amennyire ez hozzávetőlegesen és statisztikai adatok híján megállapíthatónak látszik), a munkaidő főképen 11 és 14 óra közt váltakozik. Londonban az építők általános munkaideje 48 óra hetenként, tehát napi 8 órai munkaidő; más iparágakban hosszabb, így a szövőiparban 56 óra, ez azonban, kevés kivétellel, maximumnak tekinthető. A német szövőiparban már magasabb a munkaidő, amennyiben 66-70 órát tesz ki hetenként. A mezőgazdasági munka idejének meghatározása, tekintettel a sajátos országos, éghajlati és termelési viszonyokra, nem igen lehetséges. A munkaidők itt jóval hosszabbak,

mint az iparban, így pl. az aratás néha reggel 2 órától este 10-ig folyik, csakhogy itt a munka nem is tart egész éven át, hanem csak néhány hónapra tömörül össze. A szellemi munkások munkaideje a fenti munkához arányítva lényegesen rövidebb és pedig rendszeren a munkában töltött idő mennyisége fordított arányban áll annak minőségével, vagyis a munkaidő a legmagasabb hivatalokban a legrövidebb. Az irodai munka 5 és 11 óra közt váltakozik; itt is hiányzik az egyöntetűség.

A munkaidőnél meg kell még emlékeznünk a munkaközben tartott pihenésről, mely nagy befolyással van az egészségre, miután lényeges különbség (különösen egy 10-14 órás munkánál), hogy az szünetekkel, vagy anélkül végeztetik-e. Legáltalánosabb a 2 órás pihenés, melyből egy óra ebéd idején egyfolytában, a másik óra délelőttre és délutánra elosztva szokott előfordulni. A munkaközben való pihenést számos törvényhozás előírja. A déli szünetek a gyermekekkel bíró asszonyokra fontosak, mert az alatt táplálékot nyújthatnak nekik. A pihenés tekintetében a viszonyok sok kívánni valót hagynak; különösen hiányzik annak következetes keresztülvitele azon iparágakban, ahol a munkásnők az ételmezt is az üzletből kapják. Ezek között vannak úgy kisiparok (pl. virágkereskedések), mint nagyvállalatok (pl. áruházak). Az előbbieknél a pihenés egészen az időszaktól és a munka mennyiségétől függ; cseké-

lyebb megrendelés esetén bővebben kijut belőle, sürgős munka esetén pedig minden pihenés elmarad. Az utóbb említett nagy vállalatoknál viszont a pihenés általában a minimumra van redukálva.

2. Törvényes munkaidő.

Törvényes munkaidő alatt értjük azon törvényben megállapított munkaidőt, mely az illető törvény hatályának területén a munkaidő maximumának tekintendő. Törvényes munkaidő nem minden országban áll fenn és a létezők is eltérnek egymástól, amennyiben 8 és 11 óra közt váltakoznak. Hasznuk csak kellő szigor mellett van. Több államnak a törvényes rendes munkaidőn kívül még egy törvényes rendkívüli munkaideje is van, mely azt a maximumot határozza meg, ameddig adott esetekben a törvényes munkaidőt túllépni szabad. Ha e törvények kivételeket engedélyeznek, vagy nem terjednek ki minden térre, úgy könnyen kijátszatnak és csak papiroson maradnak, de az életbe nem mennek át. A törvényben engedett túlsók kivétel hatását látjuk Angliában, hol maga az állam is igénybe veszi a bélyeggyártásnál a törvényes munkaidőnek ugyancsak törvény engedte megszegését. Csekély marad különben a haszna a törvényes munkaidőnek mindaddig, míg a gyár után folytatott házimunka eltiltva nem tesz, s a házimunka egyáltalán szabályozást nem nyer. Erre nézve eklatáns példát képez

azon körülmény, hogy államokban, ahol a munkaidő s a munkaviszonyok törvényesen szabályozva lettek, sok helyütt (pl. a dohánygyártásnál) a gyári munkásnők száma leapadt, hogy a házi munkásnők kontingensét szaporítsa, kik a törvény rendelkezéseinek alávetve nincsenek.

3. Túlmunka.

A túlmunka a munkának a rendes munkaidőn túl való folytatása, melynek jellege volna, hogy csak néha szükség esetén fordul elő, mely azonban gyakran mindennapossá válik, s ennél fogva csak abban különbözik a rendes munkaidőtől, hogy nincs a munkarendbe belevéve. A túlmunkának kétféle faja van: az egyik az, melyet a műhelyben végeznek; a másik, melyet már feljebb említettünk, abból áll, hogy a munkásnők a munkát hazaviszik és ott folytatják. Az utóbbival itt nem foglalkozunk, mivel az tulajdonképen a házimunka fogalma alá tartozik, s ott lesz róla bővebben szó. A tulajdonképeni túlmunka olyan államokban, ahol törvényes munkaidő áll fenn, nem igen játszik nagy szerepet, miután a törvényes munkaidő határai közt kell mozognia, kivéve azt a már említett esetet, hogy maga a törvény engedélyez nagy számú kivételeket. A túlmunka minden iparnál előfordul, különösen pedig azon kisiparoknál, melyek az időszaki divat, vagy megrendelések esélyeitől

függnek. Miután a rendes munkaidő is sok esetben káros lehet a munkásnő egészségére, természetes, hogy a túlmunkára ez még fokozottabb mértékben áll. Súlyosbítja még a túlmunkát, hogy sok esetben nem is égető szükségnek, hanem pusztán túlságos nyereségvágynak a következménye (legtöbbször a munkaadó, ritkábban a munkás részéről). A túlmunka a legtöbb állam nagyiparában is elterjedt, viszont némely iparban, így az angol fonókban egészen megszűnt.

4. Éjjeli munka.

Az éjjeli munka többnyire mint a nappali munka folytatása, vagyis mint túlmunka szokott előfordulni, bár nem egy iparágban mint Önálló, rendes munka szerepel, így például az újság-nyomdákban. Az éjjeli munkának némely szükséges faja ellen, mint az említett újságipari, nem lehet szólni, annál inkább kifogásolhatók azonban az éjjeli túlmunkák, amelyek pl. a cukor- és papíriparban foglaltak tért, s melyekről, miként a túlmunkáról általában, elmondhatjuk, hogy míg egyrészt a legnagyobb mértékben károsak az egészségre, addig másrészt nem is szükségesek. Az éjjeli munka káros hatásáról lej ebb fogunk szólni. Itt csak annyit említünk még meg, hogy számos állam felismerve az éjjeli munkának a nők szervezetére, valamint erkölcsére gyakorlott káros befolyását, az éjjeli munkát a nőknek

teljesen eltiltotta, míg mások törvény útján legalább a kellő váltás kötelezettségét mondták ki a munkaadóra. Mint különösen humánus intézmény, mely az elkerülhetetlen éjjeli munka hátrányait nagyban enyhíti, e helyen érdemel említést a m. kir. távbeszélő hálózat munkarendje, mely az éjjeli szolgálatot teljesített hivatalnoknőknek az éjjeli munkát megelőző délutánját szabadon hagyja, az éjjeli munka után pedig teljes 36 órai pihenést biztosít.

5. Házimunka (a munkaidő szempontjából).

A házimunka különböző elbírálás alá esik a szerint, hogy vajjon különállóan, vagy pedig mint valamely más munka után folytatott túlmunka végeztetik-e. A különállóan folytatott házimunka legelterjedtebb a ruházati iparban. Sok varrónő önállóan üzi, sokan azonban mint a verejtékrendszer (1. o.) áldozatai. A túlmunka gyanánt folytatott házimunka úgyszólván kivétel nélkül éjjel szokott végeztetni, s egyike a munkásviszonyok legkárosabb jelenségeinek, miután a munkaidőről és éjjeli munkáról alkotott törvények kijátszására szokott rendszerint felhasználtatni. Szintén különösen a ruhanemű- és női kalapiparban, de más, hasonlóan kevés eszközzel folytatható iparban is előfordul, pl. a könyvkötőipar egyes ágaiban. Van azonban arra is eset, hogy oly iparágnál végeznek házimunkát, melyek teljesítésére kisebb gépek szükségesek, így Ihrer Emma (Die Arbeiterin

im Klassenkampf) hivatkozik egy 1896. ipar-felügyelői jelentésre, mely közli, hogy a pír-mazeni cipőiparban a házi túlmunka oly óriási elterjedésnek örvend, hogy majd minden munkásnőnek van otthon varrógépe, melylyel a cipővarrást végezheti.

A házi túlmunkának beszüntetésére a legbiztosabb az oly törvényhozás, mely a munkásnőknek büntetés terhe alatt megtiltja, hogy azon vállalatból, melynél nappal dolgoztak, éjjelre befejezés végett munkát vigyenek haza.

6. Munkaszünet.

A munkaszünet háromféle: a hetenkénti vagyis vasárnapi, az ünnep előtti vagyis szombati és végül a szülés alkalmából engedélyezett munkaszünet. A vasárnapi munkaszünet azonos elbírálás alá esik a férfiak munkaszünetével s az egészségügyi, valamint erkölcsi körülményekre való tekintettel számos állam tette kötelezővé. Teljesen következetes keresztülvitele azonban lehetetlen, miután némely iparágban a gyártási eljárás, vagy pedig az időszakonkénti nagy kereslet miatt nem lehet vasárnap szünetelni. Jogos kívánság azonban, hogy ezen kivételes iparok névszerint legyenek felsorolva a munkaszüneti törvényben, mert különben nem lehet a törvény kijátszását elkerülni.

Különlegesebb fontosságú a nőkre nézve az ünnep előtti vagyis szombat délutáni munka-

szünet. Lényege abból áll, hogy a nők munkaideje szombaton déli 12 órával nyerjen hetenként befejezést, hogy így teljes 42 órát szentelhessenek családjuk gondozására és szórakozásra. Ezen javaslat, mely különösen a családos munkásnőkre volna áldás, sajnos még nem nagy elterjedtségnek örvend. Az 1897. évi zürichi munkásvédő kongresszus programjába is felvette.

A nők és gyermekének egészsége tették szükségessé a munkaszünet harmadik fajtát, t. i. a munkaszünetet a szülés alkalmával. A szüléstől meggyengült nő sokkal fogékonyabb azon veszélyek iránt, melyeknek a munka őt kiteszi, de egyúttal a gyermeknek sincs soha oly égető szüksége anyai gondviselésre, mint éppen a szülés utáni első hetekben. Ezen körülmény számos törvényhozást indított arra, hogy a nőknek 4-8 heti munkaszünetet biztosítsanak szülés idejére. Mindazonáltal a törvényeknek nem volt meg mindenütt a kellő hatásuk, miután nem minden állam rendelte el, hogy a nő ezen munkaszünet alatt a betegsegélyző pénztár részéről kárpótlásra tarthasson igényt. A nők ugyanis kényszerítve közelebbi, bár kisebb haszon kedvéért a messzebb fekvő, bár általánosabb érdeket feláldozni, a több hétig tartó, rájuk kényszerített munkabérveszteség megszüntetése végett kijátszottak a törvényt olyképen, hogy a szülés után olyan gyárban vállaltak munkát, a hol őket nem ismerték. Azon

országokban, ahol ezen munkaszünet idejére betegesélyben részesültek, az intézmény jótékony hatása kétségtelen.

III. Munkabér.

I. A szellemi munkásnők fizetése.

A nők szellemi munkájának fizetése tárgyában itt csupán a fizetésviszonyok általános jellemzésére és néhány karakterisztikus példa felhozására szorítkozunk. Azon bajok, melyek a női keresetviszonyokat nagyjában jellemzik, a szellemi munkásokat sem kímélik. A tanítónőknek és tanárnőknek a férfiakkal szemben alacsonyabb fizetésben részesítése annyira el van terjedve, hogy Wyoming állam szükségesnek tartotta ezzel szemben a nőknek a férfiakéval egyenlő fizetést törvény útján biztosítani.

Hazánkban, miként azt örömmel jelenthetjük, az állam a férfi és női tanerőket ugyanazon fokon egyenlően fizeti s nagyjában ugyanezt mondhatjuk a fővárosról is. A felekezeti, magán- és társulati intézeteknél alkalmazott tanítónők fizetéséről az adatok rendkívüli sokfélesége s éppen ezért nehezen összeegyeztethető volta miatt általános képet nem nyújthatunk.

A fővárosnál a polgári iskolai tanárok és tanítónők egyaránt 8000 kor. fizetést és 900 kor. lakbért kapnak, az elemi iskolai tanítók pedig 2200 kor. fizetést és 660 kor. lakbért. A felsőbb

leányiskoláknál már mutatkozik némi eltérés, amennyiben az elsőfokú tanár-fizetése és lakbére 3400+1020 kor., míg a tanárnőé csak 3000 + 900. Ennek oka azonban a különböző képesítésben keresendő.

Finnországban azon tanárnők és tanítónők, kiknek a férfiakéval egyenlő képesítésük van, szintén azokkal egyenlő fizetést is kapnak. Eltérő képesítés esetén a középiskolai tanárok 3000, a tanárnők ellenben csak 1500 márkát kapnak, ami 20 évi szolgálat után 5400, illetve 3000 márkára emelkedik. Ezen nagy különbség azonban érthetővé válik azáltal, hogy az említett nők főképen csak nyelvtanítással foglalkoznak.

Más női hivatásoknál, így a vasútnál, postánál, távírdánál szintén gyakori az eltérés a két nem fizetése tekintetében. A m. kir. posta és távírdánál alkalmazott kezelőnők fizetése 800-1000 kor., míg a velük körülbelül egyenlő teendőket végző segédtisztéké 1000-1400. A. A. V. nőalkalmazottainak fizetése 600 és 1080 korona közt váltakozik. A m. kir. távbeszélő hálózatonál a kinevezett kezelőnők 800 kor. fizetést kapnak (lakbér 600 kor.), a napidíjasok pedig 2-3 koronát naponta, melyhez azonban éjjeli szolgálat esetén külön 140 fillér járul.

Ami az üzletekben, bankokban, ügyvédi irodákban alkalmazott nőket illeti, általános a panasz, hogy fizetésük csekélyebb mint a férfiaké. E pályákon a női munka nagyon sok esetben csakis olcsóbb volta miatt nyer alkalmazást.

2. Testi erejükkel dolgozó munkásnők bére.

A) *Mezőgazdasági munkásnak.* A mezőgazdasági munkabérek nemcsak országonkint, de helységenkint is eltérők egymástól. Számos munkáscsaládnak van saját háza, sőt egynémelyiknek még telke is, minélfogva szívesebben dolgoznak otthonuk közelében, habár kissé alacsonyabb is a bér mint másutt, s így a verseny nem egyenlíti ki a bér különbségét oly mértékben, mint az iparnál. A földművelésügyi m. kir. miniszter kimutatása szerint a mezőgazdasági munkabérek 1896. a következők voltak fillérekben:

		Nő	Férfi
Tavaszi	{ ellátással	52	76
	{ ellátás nélkül	80	112
Nyári	{ ellátással	80	130
	{ ellátás nélkül	114	176
Őszi	{ ellátással	60	88
	{ ellátás nélkül	88	124
Téli	{ ellátással	42	62
	{ ellátás nélkül	64	90

Amint tehát láthatjuk, a női munkabérek a férfi bérének átlag $\frac{2}{3}$ -részét teszik ki.

B) *Ipari és forgalmi munkásnak.* Az ipari és forgalmi munkásnők bérére olyan kimutatás, mint amilyennel a mezőgazdaságnál rendelkezünk, nincs, miután az általános munkabér minden egyes iparágban más. Tekintettel a különféle országbeli adatoknak részint hiányos voltára, részint eltérő összeállítására vagy lokális jellegére, egy általános összehasonlítás-

ról e helyütt le kell mondanunk s így csak az ipari munkásnők bérvizonyait jellemző néhány jelenség felsorolására szorítkozunk.

Egyik jellemző jelenség az ipari munkásnők bérénel is a nők és férfiak bére közt fennálló különbség. Nevezetes, hogy ezen különbség-nem a végzett munkában leli okát, mintha pl. a nők ugyanannyi idő alatt kevesebbet végeznének, hanem más, a munkán kívül eső tényezőkben, mit legjobban bizonyít, hogy a nők darabére is alacsonyabb a férfiakénál. Így Irwing missnek Skóciában szerzett tapasztalatai szerint a tipográfus férfi darabére (ezer után) $6\frac{3}{4}$ penny, a tipográfus nőké ellenben 3 és 5 penny közt váltakozik. Pierstorff becslése szerint a nők bére a férfiak bérének átlag $\frac{1}{2}$ -e vagy $\frac{2}{3}$ -a szokott lenni. Tény azonban, hogy vannak esetek, midőn a bér még az $\frac{1}{2}$ -nekis alatta marad, miért is azt mondhatjuk, hogy a nők munkabére a férfi bérének átlag 0,4- 0,8 része.

A lipcsei kereskedelmi kamara adatai szerint 1888-ban ugyanazon munkával kerestek:

	Nők	Férfiak
	m á r k á t	
Csipkegyártásnál	7—15	20—35
Keztyűgyárban	6—25	12—30
Vászon- és juttaszövésnél	5—10	12—27
Gyapju készítésnél	7·2—10·2	15—27
Cukorgyárban	7·5—10	10·5—31
Bőrgyárban	7—18	12—28
Vegyí gyárakban	7·5—10	8·5—25
Mézgagyárban	6—17	9—28
Egy papírlampiongyárban	7·5—10	16—22

Nevezetes e tárgyban az angol szövőipar szervezett és szervezetlen munkásnőinek bérkülönbözete. Míg az utóbbiak munkabére hasonlóan a középeurópai viszonyokhoz, alacsonyabb a férfibéreknél, addig a szervezett munkásnők a férfiakkal egyenlő bért kapnak. A század eleje óta a munkaberek a legtöbb iparágban tetemesen emelkedtek. Az utolsó évtizedekkel tett összehasonlításnál azonban ezen emelkedés nem mindenütt állapítható meg.

Collet missnek az asszonyok és lányok alkalmazásáról tett jelentése szerint kendert és juttat feldolgozó gyárakban a nők munkabére 1833 óta óriásilag emelkedett. így egy éltesebb nő most Dundeeben 70%-kal, Belfastban 90%-kal többet keres, mint akkor. A fiatal, 18 év alatti lányok bére ugyanazon városokban 50 illetve 100% -kal emelkedett, úgy hogy most egy nő 50%-kal többet keres, mint amennyit egy férfi keresett 1833-ban.

A Collet miss által összeállított dundeei statisztikában még két figyelemreméltó jelenséggel találkozunk, melyek mindegyike a munkaberek tartós emelkedése esetén szokott előfordulni. Az egyik az, hogy a női munkaberek jobban emelkednek, mint a férfiakéi; másik az, hogy az asszonyok munkabére aránylag jobb an emelkedik, mint a fiatalok, azaz a lányok munkabére. Az utóbbi jelenség abban nyilvánult, hogy a dundeei női munkások közül a legmagasabb bért 1833-ban sokkal fiatalabbak kapták, mint

ma. A béremelkedések nem voltak folytonosak és a maximumot 1873-ban érték el.

A szövő nők heti bérének változásában a nevezetesebb mozzanatok a következők voltak 1873 óta.

Év és hó	Shilling	penny
1873 július	12	6
1886 június	9	0
1890 február	11	6
1892 május	10	11

A munkabér tehát 1873 óta esett, de 1886-hoz viszonyítva, emelkedett. Az utóbbi évtized emelkedését Collet miss 10-20%-ra becsüli. Ezzel a példával szemben, mely a gyáripár emelkedő munkabérére tesz tanúságot, viszont sokan a kisipar munkabérének súlyyodásáról panaszkodnak, sőt Popp Adelheid (Die Arbeiterin im Kampf um's Dasein című röpiratában) azt állítja, hogy a bérek majd mindenütt súlyyodóban vannak. Adatai szerint a heti bér átlaga a cipészeinél 1887-ben 14 korona volt, míg 1895-ben 10-re szállt le. Felemlíti, hogy míg 1888. egy férfing varrásáért 80-120 fillért fizettek, addig most a finomabbért 60, a közönségesebb minőségért pedig 50 fillért fizetnek. Sajnos, hogy ezen adatokat, miután rájuk vonatkozó részletes és megbízható statisztikai bizonyítékaink nincsenek, nem lehet oly biztossággal igénybe venni, mint ahogy az ügy megérdemelné.

A gyári munkásnők általában magasabb béreket kapnak, mint az otthon dolgozók.

C) *Cselédek.* A cselédeknel fontos különbséget

tenni gazdasági és házi cselédek között. A gazdasági cselédek bérük, nagy részét termeivényekben kapván, pénzberük sokkal csekélyebb, mint a házi cselédeké és nem is bír oly általános jelleggel.

A házi cselédek bére az ország nagyobb városaiban a következő:

	Havonkint koronákban
Szoptatós dajka	30—40
Száraz dajka	20—24
Szolgálo	12—16
Szobaleány	20—24
Szakácsnő	20—24
(Inas)	28—32

A férfi bére tehát itt is magasabb a vele körülbelül egyenlő munkát végző nő bérénel (inas és szobaleány). Külföldön ez adatok nem sokat változnak, habár tapasztalás szerint az előrehaladottabb, illetve gazdagabb, műveltebb népeknél a cselédbér is magasabb szokott lenni. Legmagasabbak a cselédbérek Angliában és az Egyesült-Államokban. Az Egyesült-Államokban egy a cselédügygyel foglalkozó nagyvárosi egylet a következő béreket határozta meg:

	Havonkint koronákban
Szolgálo	60—70
Szobaleány	60—70
Szakácsnő	70—80
Gyermekleány (dajka)	60—70

3. A keresetviszonyok általában.

A női keresetviszonyokat tekintve, főképp Európában, azok nem mondhatók túlságos kedvezőknek. A nők bére majdnem mindenütt jóval elmarad a férfiak bére mögött, s oly esetben, ahol a férfiak bére se valami magas, valóságos «éhbér»-t kapnak, melyből önálló munkásnőnek tisztességesen megélni úgyszólván lehetetlen. Jellemző példa erre, amit Roscher említ Nemzetgazdaságtanában a Journal des Econom. adatai alapján, t. i. hogy Parisban 1845-ben egy varrónő évenként átlag 375 francot keresett, míg létfenntartásához majdnem 500 franc kellett. Hogy az ily viszonyok a legleverőbb anyagi, szellemi és erkölcsi eredményeket nemzik, azon csodálkozni nem lehet.

Kutatva a női keresmény csekélységének okait, azok a következő pontokba foglalhatók:

a) A női munka a mai alakjában sok ideig csak mellékkereset volt, s tekintélyes részében még ma is az.

Vannak lányok, akiket szülőik tartanak el, de emellett némi mellékkeresetre, zsebpénzre van szükségük pl. jobb. ruházkodás céljából; mások ismét, kik teljes ellátást élveznek, a férjhezmenéshez akarnak némi hozományt összegyűjteni. Némely iparágban, pl. a kézimunkában befolyanak a munkabér leszállítására úri nők, akik unalomból dolgoznak, továbbá a zárdaék és a fegyházak. Legtekintélyesebb végre azon családos nők száma, akik azért dolgoznak,

hogy munkás férjeik keresetét kiegészítsék s akik, ha ugyan azt a munkaviszonyok megengedik, amellet a háztartási teendőket is végzik; Minthogy ezeknek nem egész existenciájuk függ a munkától, hanem csakis annak javítása, vagy a férj bérének a család létminimumára való kiegészítése, ennél fogva az egyéni létminimumnál alacsonyabb bérrel is megelégszenek és lenyomják a munkabért annyira, hogy az önálló, egészen keresményére utalt munkásnő abból alig képes megélni.

b) A második ok a nők igénytelen, engedékeny volta, kisebb műveltsége és a szervezés hiánya még oly országokban is, ahol a férfiak rendszeren szervezkedve vannak. A nő engedékenyebb, kisebb ellentállást fejt ki s nevelésénél, valamint századokon át kifejlesztett átöröklött jelleménél fogva könnyebben tűr, mint a férfi. Sokszor hozzájárul ehhez még egy fatalisztikus világnézet, mely a jelenlegi viszonyokat a legapróbb részletekig Isten által rendeltnek és így megváltoztathatatlanoknak tartja s fokozza ezt a gazdasági viszonyoknak, valamint a törvények ismeretének hiánya.

c) Harmadik ok a nagy munkakínálat, amely a nő családi szerepének megváltozásában, valamint a jelenkor nagy ipari átalakulásában bírja főokát, s a melylyel szemben áll a munkakeresletnek megszorítása az által, hogy számos foglalkozás még el van zárva a nők előtt.

d) Gyakori ok a nők hiányos előképzettsége miáltal a nők munkája sokszor tényleg veszít értékéből úgy mennyiségileg, mint minőségileg. Előidézi ezt részben, hogy a szükséges szakintézetek vagy egyáltalában nem léteznek, vagy el vannak a nők előtt zárva, illetőleg a vagyontalanok által el nem érhetők. Másrészt viszont sok nő, ki a munkát csak ideiglenes foglalkozásnak tekinti, mely a házassággal meg fog szűnni, ha léteznek, se veszi igénybe az ilyen intézeteket, mert sajnálja az időt, főképpen pedig a költséget a szakismeretek elsajátítására. (Természetes, hogy a vagyontalanok feltétlen tandíjmentessége ezen sokat segítene.)

e) A természet is hozzájárul a nő bérének lenyomásához. Kisebb izomereje, gyenge szervezete, mely könnyebben lesz az egészségtelen munkaviszonyok (1. e.) áldozatává, mint a férfi természet, továbbá gyakori, időszakos betegeskedése, esetleg szülés miatt hetekig tartó távolléte szerepelnek itt mint főtenyezők. Leszállítja még az anyák munkájának értékét és bérét-a gyermekek gondozása, szoptatás, ápolás, ami pl. az angol mezőgazdaságban helyenként azt eredményezi, hogy a gyermektelen munkás feleséget $\frac{1}{3}$ -dal jobban fizetik, mint a gyermekekkel bírót.

f) Fiatal lányok gyakran hagyják ott házasság miatt állásukat, éppen midőn már ügyes, tanult munkásnőkké kezdenek válni. Egy bu-

dapesti biztosító társaság, mely eddig számos nőt alkalmazott, kikkel nagyon meg volt elégedve, emiatt egészen felhagyott a nők alkalmazásával.

g) Végül a női keresmény csekély volta sok esetben saját fennállását biztosítja, sőt öncéllá válik. Bizonyítják ezt a következők:

Először is sok esetben éppen az alacsony fizetés, illetve bér az oka, hogy a nők nem tartják érdemesnek a szakismeretek elsajátítását, mivel az arra fordított idő és költség a későbbi fizetésből nem térül meg.

Másodszor: a nők férjhezmenés esetén rendszeren azért távoznak állásukból, mert a csekély s bizonytalan fizetés nem éri meg a háztartás és gyermeknevelés terén hozandó áldozatokat. (Ennek bizonyításául elég hivatkoznunk arra, hogy a nyugdíjképes postásnők és tanítónők közül aránylag kevesen hagyják oda férjhezmenés esetén a hivatalt.)

Harmadszor: éppen a csekély fizetés okozta műveletlenség, túlerőltetés, elsatnyulás teszi a munkásnőt testileg és szellemileg képtelenné magasabb bérek kiküzdésére.

Negyedszer: sok munkaadó csak azért alkalmaz női munkást, mert az olcsóbb, mint a férfiak, munkája.

Az itt felsorolt tényezők a fő okai a női kereset alacsony voltának és ezek okozzák azon számos, a munkásnő érdekét csorbító intézményt, melyek a férfiaknál vagy egyáltalán

nem fordulnak elő, vagy csak sokkal ritkább jelenségek. Lássuk röviden ez intézményeket

A legelső a levonás s a bér teljes megfizetésének különböző módon való megghiúsítása. Ezek képezik az u. n. truck-rendszert, mely a férfiak körében sokkal csekélyebb mértékben van elterjedve, mint a nőmunkásoknál.

A levonások kétfélék: vagy járulékok, vagy büntetések. Az elsők közé tartoznak a meleg vízért, olajért, öltöző tisztogatásért stb. történő levonások. A büntetések ismét kétfélék: fegyelmiék és olyanok, melyeket elrontott anyagért kell fizetni. A büntetések nagyon el vannak terjedve a forgalomban, pl. áruházaknál. A legcsekélyebb dolgokért aránylag magas büntetések vannak kiszabva. Így Bulley és Withley (Womens Work című művökben) említik, hogy az angol üzletekben a büntetéspénzek 6 penny (48 fillér) és 5 shilling (5 korona) között változnak, melyek között a következők szerepelnek: székre felállani 6 penny; rossz címzés 2 shilling és 6 penny; ha a vevőt vásárlás nélkül távozni hagyják anélkül, hogy az illetékes elárusítókat' figyelmeztetnék, 1 shilling.- A szövőiparban is vannak büntetések. Büntetés tárgyat képezi az elkésés, továbbá nem a kellő-teremben való tartózkodás, a nevetgélés, leülés stb. Emellett rendkívül számosak az elrontott munkákért eszközölt bérlevonások, melyeket jellemez az, hogy sokszor még se mutatják a munkásnőnek az elrontott munkát,

melyért a levonás történik. Egy genfi parafadugógyár, melynek darabszám szerint fizetett munkásnői napi keresményeiket nem vihetik 70 centimenál magasabbra, minden elrontott dugóért 5 centimet von le.

Végül az angol szövőiparban még egy módja van a levonásnak divatban, ez az u. n. bonus on regular employment. Ez a munkabér egy része, rendszeren 1 shilling 6 penny vagy csak 1 shilling hetenként. Ha a munkásnő egy fél napot mulaszt, a bonus felét elveszti, egy napi mulasztás az egész bonus elvesztését vonja maga után. Mint-hogy a szövőipar egészségrontó viszonyai között nagyon ritka, hogy egy nő egész héten át semmit se mulasszon, ennél fogva a teljes munkabér majdnem sohasem jut a munkásnő kezébe, úgy hogy a bonusra és a büntetésekre, való tekintetből azt mondhatjuk, hogy a munkabér 11 shilling helyett tényleg csak 8-9 shilling szokott lenni hetenként.

Más bajok is vannak még, amelyeknek a tapasztalatlan és engedékeny munkásnők könnyen áldozatává válnak. Így a berlini divatárus (confectio) munkásnők 1896. évi bérharca alkalmával kitűnt, hogy sokszor nem- állapítják meg világosan a munkabér kiszámítására vonatkozó feltételeket; mikor azután a különféle minták vagy formák a divat hatása alatt megváltoznak, a veszteséget a munkabérekre hárítják, úgy hogy a munkásnő előre nem is tudhatja, hogy mekkora bérre tarthat igényt.

Számosak volnának még a keresetviszonyok különböző kinövései; mi itt csak a legjellemzőbbeket említettük.

IV. A munkásnők élet- és munkaviszonyai.

I. Munkakereslet és kínálat.

A nők munkaviszonyaira rossz hatással van, hogy kínálat és kereslet nem egyenlíti ki egymást teljesen. A munkakínálat még mindig nagyobb a keresletnél és ott, ahol a női munkáskérdés fejlődésének még csak kezdetén van, mint pl. hazánkban, igen nagy mérvet ölt a női nemnek a kenyérkereső pályákért folytatott küzdelme. Néma, de iszonytató harc ez, a mindennapi kenyérért, vagy a tisztességért! Mi nem látjuk a küzdőket egymással szembeállni, s nem halljuk a küzdelemben elbukottak jajszavát; csak, mikor a statisztika rideg betűi papírra vetik a valamely állásra pályázók beláthatlan számát, vagy midőn kezünkbe kerül az öngyilkosságok, a lopás és az, erkölcstelenység szomorú, bűnös krónikája – akkor eszmélünk fel, hogy ennyi meg nem érdemelt emberi kín, nyomor, bűn és romlás láttára, elszorult szívvel tegyünk szemrehányást magunknak, a miért a keresztény szeretet XIX. századában sem jutottunk még annyira, hogy azt, aki tisztességesen dolgozni akar, ki tudjuk menteni a halál torkából, vagy az elzüllés, a bűn fertőjéből.

Hazánkban az idén úgy a kereskedelmi iskolák, mint az óvónőképzők száma meg lett szorítva, mivel az eddig végzettek sem tudtak állást kapni. A fővárosnál és a postánál szintén óriási a pályázók száma, s a kereskedelemügyi m. kir. miniszter csak nemrég (szeptember hónapban) figyelmeztette rendelet útján az állást kereső nőket, hogy hozzá ne forduljanak, mert minden állásra annyian vannak előjegyezve, hogy a most jelentkezőknek évekig sincs mit remélniök.

Ha kutatjuk a tényezőket, melyek a nagyipari termelés által a családból kiragadott és az életbe sodort nőt akadályozzák abban, hogy tehetségét megélhetés céljából érvényesíthesse, többféle okot fogunk találni. Egyik oka hiányos előképzettség, mit eléggé bizonyít, hogy a munkát kínáló nők nagy száma mellett másrészt vannak munkaadók, kik nem tudnak megfelelő munkást kapni, mire a cselédkérdés találó példa. Más magasabb fokon álló pályánál is gyakori a tanultság hiánya. Európában (Frank szerint) 100 egyénre 22 házasságképes nő esik, akik közül 12-nek nincs férje; ennek dacára számos lányt nevelnek úgy, mintha a házasság volna egyedüli rendeltetése. Ha azután hosszú várakozás után sem kap férjet s a családot eltartó apa elhal vagy nyugdíjba megy, az illető nő, ki semmit sem tanult, amit életfentartása céljából érvényesíthetne, ki van téve a legnagyobb nyomor martalékául. Meg kell még

emlékeznünk azokról a foglalkozásokról, melyek a nők előtt el vannak zárva, vagy férfiak által vannak elfoglalva, noha a nők azok betöltésére különösen alkalmasak, pl. a szellemi munkák közt a nő- és gyermekgyógyászok, a testi munka terén ruházati cikkek, szövetek, csipkék árulása. Nehezíti végül még a megélhetést a munkapiac szervezetlen volta.

2. Egészségügyi viszonyok.

A női munkának az egészségre gyakorolt befolyása által a legszélesebb társadalmi körök vannak érdekelve. Az anyák munkájának a nemzedékekre gyakorolt befolyásáról, valamint a fejletlen, kiskorú egyének munkájának speciális hátrányairól később fogunk szólni és itt csakis a munkának a munkásnőre közvetlenül gyakorolt hatásával fogunk foglalkozni. A munka által előidézett káros befolyások háromfélék, aszerint, hogy keletkezésük okát a munka, a munkahely, vagy egyéb viszonyok képezik-e.

A) *Egészségtelen munka.* Számos, nők által folytatott munka van, mely a munkásnő egészségét komolyan veszélyezteti. A veszély legtöbb esetben belégzés útján létesül azáltal, hogy a levegő túlságosan poros vagy pedig, hogy a munka alkalmával mérges gázok fejlődnek. Hasonlóképp sok munkásnő egészségét teszi tönkre a helyiségben uralkodó óriási hőség, mely hideg időjárás esetén tüdőgyuladást vagy tüdővérszt okozhat.

A legveszélyesebb iparágak a következők: a textilipar, hol főképp a forró levegő és mérgek belégzése okozza a veszélyt; a selyemipar, melyet a munkánál használt gáz tesz az egészségre károsná; az ólomgyártás, mely mérgekkel vakságot, sőt halált is okozhat; a gyufagyártás, a cinlemezolvasztás és cinkatonák készítése, bronz-színek előállítása, szalmakalapgyártás és tisztítás, a ruhanemű-fehérités, éterikus olajok, bróm, kinin előállítása, miket a belégzett mérges gázok tesznek veszélyessé. Sok helyütt egyéb ártalmas anyagok okoznak veszélyt, így az üvegcsiszolásnál, az u. n. smirglipapír-készítésnél stb.

Az említett veszélyek illusztrálására példaképpen a textilipar egészségi viszonyait fogjuk ehelyütt vázolni. A textilgyárakban uralkodó hőség és az utcai levegő közti különbség okozza itt a veszélyt. Purdon dr. állítása szerint a tüdővészben elhalok $\frac{3}{4}$ -ét a szövőszékeknél dolgozók adják. Az ilyen munkával foglalkozók ritkán élnek túl a 60 évet. Általában a nők betegedési aránya nagyobb, mint a férfiaké. Pierstorff állítása szerint a női betegedések száma úgy aránylik a férfi betegedésekhez, mint 128:100. Whitaker dr. szerint Belfast városában 1891-ben meghalt a szövőgyári alkalmazottak közül:

	Összesen	Tüdővészben	Más bajban
Nő... ..	413	210 (50·8%)	203
Férfi	116	32 (27·5%)	84

A tüdővész ezen óriási arányszámát különösen a nőknél Whitaker dr. a szövőgyáraknak tulajdonítja. Szomorúan jellemző körülmény, hogy az említett 210 nő között 125 még nem volt 25 éves. Megjegyzendő különben, hogy azok közül a nők közül is, kik nem tüdővészben haltak el, 71-et légzési nehézségek vittek sírba.

Az egészséget károsan befolyásolják még a némely iparágban szükséges folytonos állás vagy ülés, gyakori hajlongás, idegrontó zaj stb.

Vannak iparágak, melyeknél a gépek veszélyesek hiányos, tökéletlen szerkezetüknél fogva. így a szövőgépeknél a hajók többször kiugranak s voltak esetek, midőn a munkásnő ezáltal szemevilágát veszítette el. Mindazonáltal ezen bajok nem általánosak és miként a szövőiparban, úgy más hasonló iparágakban is többnyire vannak óvókészülékek, melyek határos gyárfelügyelet esetén alkalmazhatók is.

B) *Egészségtelen helyiségek.* Az egészség követelményeinek meg nem felelő helyiségek ellen felmerülő panaszok igen sokfélék. Szűk és alacsony helyiségek, mélyekben aránytalanul sok munkásnőt foglalkoztatnak, képezik a legfőbb vádat. E tárgynál a saját lakásukban dolgozó munkásnőket kellene legelső sorban említenünk, különösen a verejtékrendszer áldozatait; ezek munkahelyei – sötét pincék, szűk padláslyukak – sokszor a legborzasztóbbak. Nagyon sok kívánni valót hagynak azonban

hátra az olyan munkahelyek is, melyeket a munkaadó bocsát a munkás rendelkezésére és pedig úgy a nagy-, mint a kisiparban; az elsőre például a régebben épült budapesti állami dohánygyárakat hozzuk fel tömött, alacsony emeleteikkel, a másodikra a munkahelyül használt félemeletekét (mit a cipészeknél pricscsnek hívnak). Az efféle helyiségek már ártalmasak az egészségre a napközben beálló élenyhiány miatt is, mely a túlszűfolt helyiségben történő lélegzésnek természetes következménye.

Végzetesebbé válnak a helyiségek egészségügyi hátrányai akkor, ha a bennük folyó munka maga is veszélyes. Sok munka ártalmassága volna megszüntethető vagy legalább is tetemesen leszállítható, ha a helyiség berendezése azt ellensúlyozná. így különösen káros a szellőzés hiánya oly iparágaknál, ahol ártalmas gázok, nagy por vagy hőség fejlődik. A szellőzés alkalmazása ellen a gyárosok azt szokták felhozni, hogy ennek maguk a munkásnők az ellenzői s hogy azok a szellőző lyukakat be szokták tömni. Ennek oka azonban többnyire a szellőztetők tökéletlen voltában rejlik s a kifogás már azért sem fogadható el, mert az államnak a polgárok jólétéről gondoskodni kell még akkor is, ha az a gondoskodás az illetőknek közvetlen hatásában kellemetlen is.

A munkahelylyel kapcsolatban levő káros egészségügyi viszonyok közé tartozik még az illemhely és a mosdó vagy fürdőszoba hiánya.

Az előbbi hiány rendszeren az üzletekben szokott előfordulni, az utóbbiak a gyáriparral járnak. Következményeikről a Bécsben 1896-ban a női munkáról tartott enquête hozott nyilvánosságra ijesztő példákat; így vannak olyan gyárak, melyekben a munkásnők még evés előtt sem moshatván meg a kezüket, minden falat kenyérrel a gyilkos méregből is juttatnak egy részt szervezetükbe.

G) *Ártalmas munkaviszonyok.* Ezek közé tartozik a túleröltetés több faja, amelyet a túlmunka, a hosszú munkaidő és főképpen az éjjeli munka okoz. Az utóbbinak hátrányai különösen nagyok, amennyiben lassankint teljesen tönkreteszik a szervezetet; éjjeli munka esetén a betegség arányszáma is nagyobb.

Sok panasz hangzik még azon, a nagyobb üzletekben és áruházakban dívó szokás ellen, mely szerint az elárúsítónőknek nem szabad leülniök. Ezen emberkínzás annál elszomorítóbb, mert nem valódi érdekek kívánják. Fő oka a közönség, mely kevésbé szolgálatkészeknek tartaná az oly üzleteket, ahol az elárúsítónőket ülve találná, úgy hogy ezen még akarva sem segíthetnek az üzlettulajdonosok maguktól, érdekeik veszélyeztetése nélkül.

Más inconveniens az étkezésre szánt idő rövid vagy rendszer ebédidő teljes hiánya. A gyárakra nézve számos állam az ebédidőt egy órában állapította meg, de az is kevés ott, ahol a munkásnő esetleg haza szokott járni étkezni.

A kisiparban, az üzletekben és áruházakban azonban, melyek nem tartoznak a gyári törvényhozás alá, ezen étkezési idő rendkívül összeszezsugorodik. Sok helyütt csak 10 pere van az ebédelésre, minek az emésztésre gyakorolt káros hatása elképzelhető.

3. Erkölcsi viszonyok.

Az erkölcstelenség és a kéjrendszer terjedése a nő keresetképeségével fordított arányban van, vagyis minél kevesebb önálló, önmagára utalt nőnek van keresete és minél alacsonyabb a kereset, annál jobban terjed a kéjrendszer (prostitutio), melyből munka híján a nők magukat fentartani vagy csekély kereset esetében azt kiegészíteni kénytelenek. A legellenértesebb irányok véleményei szólnak emellett, így a szocialisták és a német birodalmi kormány egyaránt. Parent Duchatelet szerint Parisban 5000 kéjnő között 1440 nyomor miatt, 1250 mivel szüleit elvesztette s vagyona nem volt, 80 szegény szüleinek eltartása céljából, 1400 mert kedvese elhagyta, 400 miután katonák Parisba csábítottak, 250 pedig mert szeretője áldott állapotban hagyta el, lett kéjnővé.

Bolton angol rendőrfőnök szerint 1865-ben a pamutkrízis idején a kéjnők száma egy év alatt annyit szaporodott, mint az előző 25 év alatt összesen.

Meg kell még emlékeznünk azon foglalkozásokról, melyek sajátos viszonyaiknál fogva ha

nem is a kéjrendszert, de legalább a törvényen kívüli szerelmi viszonyokat többé-kevésbé előmozdítják.

Ezen sajátos viszonyok első csoportjába tartoznak az olyan női munkák, melyek az erkölcstelenségre különös alkalmat nyújtanak vagy melyeknél a nő ártatlansága a férfiak részéről nagy kísértésnek van kitéve. Bieber Böhm aszszony a ballettáncosnőket, lovárnőket és pincéernőket jelölte meg mint ilyeneket. Bebel állítása szerint a pincéernők majdnem mind a prostituáltak közé tartoznak, amit különben a csekély fizetés, az éjjeli szolgálat és a férfi-vendégek viselkedése könnyen megmagyaráz. Terjesztői az erkölcstelenségnek a munkaadók és felügyelők is a gyári munkásnővel, valamint a gazdák cselédekkel szemben.

A második csoportba egy olyan foglalkozás tartozik, melynek a törvénytelen szerelem sok esetben mintegy tartozéka, mely nélkül a nő hivatásának csak nehezen felelhet meg. A színésznői pályát értjük. Erkölcsi viszonyai eléggé ismeretesek; itt csak az alacsony fizetésre utalunk, melyből sokszor megélni sem lehet, nemhogy a szerepekhez szükséges öltözetek volnának belőle beszerezhetők; valamint emlékeztetünk híres francia színésznők azon véleményére, hogy a szerelmet csak az tudja igazán híven játszani, aki annak már minden mozzanatát átélte. Természetesen legkevésbé sem akarjuk állítani, hogy e jelenségek általa-

nosak, de hogy gyakoriak, azt az igazság érdekében ki kell jelentenünk.

Befolyásolja még az erkölcsöt a munkaidő és pedig az éjjeli munka. Nemcsak a pincérnők erkölcstelenségének egyik oka ez; káros hatása mutatkozik a gyáriparban is, hol hosszabb időszakon át folytatott éjjeli munka a törvénytelen gyermekek szaporodását vonja maga után.

4. Házi munka és verejtékrendszer.

A házi munka terén találjuk a munkásnő érdekeit legtöbbet veszélyeztetve, nemcsak mert a házimunka törvényesen szabályozva nincs, de azért is, mivel a gyári munkát szabályozó törvények kijátszására is azt szokták felhasználni, így pl.: a munkásnőnek a gyárból való távozásakor munkát adnak át, hogy azt éjszaka otthon végezze el. Egészségtelen munkahelyiség, korlátlan munkaidő (a házi munka e két jellemző tényezője) már magában is elég súlyossá teszi a munkásnő helyzetét, de még szomorúbban alakulnak az állapotok, ha a házi munka a verejtékrendszer (sweating) szerint történik.

A verejtékrendszer csak a nagy városokban van elterjedve és csupán néhány iparágra szorítkozik; legáltalánosabb a szabóiparban. Lényege abban áll, hogy a munkásnő a saját lakásában dolgozik a munkaadónak gyári áron vagyis épp oly olcsón, mint a gép. Keletkezésének fő okai: a laktér magassága a városok

ban, mit a munkaadó ekkép a munkásnőre hárít, továbbá a törvény munkaadót terhelő intézkedéseinek kijátszása és a rendkívüli munkakínálat,

A verejtékrendszer egyik faja az u. n. közvetítő rendszer (Zwischenmeistersystem), melynél a munkásnő nem a valódi munkaadóvá!, hanem egy más egyénnel szemben vállalja el a munkát, aki a munkásnő és a munkaadó között mint közvetítő szerepel, miért a munkajövedelem egy részét kapja.

5. Terhes munkafeltételek.

A terhes munkafeltételek rendkívül sokfélék; mi itt csak egyes példákat fogunk felhozni.

Angol üzletekben dívik az a szokás, miszerint a belépő munkásnővel oly kötelezvényt iratnak alá, mely egészen kiszolgáltatja őt a munkaadó önkényének azáltal, hogy lemond az őt megillető törvényes oltalomról azonnali elbocsátás esetén.

A kötelező benlakás szintén a terhes munkafeltételek közé tartozik. Ezen jelenség majdnem kizárólag a forgalmi iparban szokott előfordulni, így a kis üzletekben, amelyek még családi, patriarchális alapon állanak, némely dohánytőzsdében, némely korcsmában a pincéernőkre nézve stb. Az ilyen kötelező benlakás hátrányai igen sokfélék: úgy a lakás maga, mint az étkezés igen sok kívánni valót hagynak hátra. A nagy áruházakban (melyeknek belső

életét Zola oly megkapó hűséggel festette le «Au bonheur des dames» című regényében), általános a panasz a miatt is, hogyha hosszabb szolgálat után valakinek megengedik a kintlakást, úgy a bért csak félannyival emelik fel, mint a mennyit abból benlakás esetén az ellátás fejében levonnak. Több angol üzletben fennálló szokás továbbá, hogy míg az elárusítók egész héten éjjel-nappal a vállalat körében visszatartatnak, addig vasárnap semmisen áll rendelkezésükre. Meg kell azonban említenünk, hogy e hátrányok mellett vannak a benlakásnak előnyei is. Sok üzlet gondoskodik arról is, hogy a benlakóknak a vasárnapot is minél hasznosabbá, kellemesebbé tegye. Vannak üzletek, melyek a tagok szellemi, művészeti kiképzését is elősegítik zene, nyelvtanítás stb. által. A pincérnőknél a benlakásnak erkölcsi szempontból van jelentősége. Tagadhatatlan azonban, hogy általában a kötelező benlakás az egyéni szabadságot és a munkásnő önrendelkezési jogát érzékenyen csorbítja. Mac Donald Margaret az angliai cselédek apadásának okát is ebben a szabadsághiányban keresi.

Nem ritkák az olyan munkafeltételek se, amelyek a munkásnő védelmére alkotott törvények határozott kijátszását eredményezik. Tízek közül csak egy jellemző példát fogunk felhozni, melyet Ihrer Emma említ. Egy nyomda két munkásnőnek ugyanazon a telken, melyen a gyárépület állott, dolgozó és hálószobát ren-

dezett be, hogy ezen saját lakásnak nevezhető helyiségben éjjeli 1-2 óráig túlmunkát végezzenek s így a munkaidőre vonatkozó törvényes intézkedéseket kijátszszák.

Terhes munkafeltételek gyakran fordulnak még elő a mezőgazdaságban is, hol az inkább szokáson, mint jogon alapuló patriarchalizmus alkalmas melegágya azoknak, bár egyúttal enyhítjük is. A sok közül itt szintén csak egy példát fogunk felhozni és pedig hazánk mezőgazdasági viszonyaiból. A cselédasszonyokról akarunk itt szólni, akik férjük révén kötelesek bizonyos számú napot ingyen munkában tölteni. Ez átlag 10–15 nap szokott lenni, de sok helyütt 30–40, sőt 50 napot is kitesz, ami azután méltán ad okot elégedetlenségre.

6. Gyermekmunka és anyák munkája.

Míg az előzményekben a nők munkaviszonyainak ismertetésénél azon tényezőkkel foglalkoztunk, melyek a munkásnőn kívül fekszenek, addig a jelen szakasz keretében a munkaviszonyt befolyásoló azon körülményekről lesz szó, melyek magában a munkásnőben rejlenek.

A gyermekmunkára vonatkozólag nincs sok mondanivalónk, mivel ez mindkét nemnél körülbelül ugyanazon tekintetek alá esik és így nem tartozik szorosán véve értekezésünk keretébe. A gyermekmunka elítélendő, miután az egyén testi és szellemi fejlődését akadályozza. Majdnem általánosan elfogadott elv, hogyha már

gyermekek dolgoznak, akkor csak fél napot dolgozzanak, a többit pedig fejlesztésükre, iskolalátogatásra fordítsák. A gyermekmunka a nőknél – tekintettel gyengébb szervezetükre – még inkább elítélendő, mint a férfiaknál, bár az is kétségtelen, hogy a nőknél a fejlettség is hamarabb következik be.

A női munkának azon gazdasági és erkölcsi előnyei mellett, melyek létjogosultságát minden ellenvetéssel szemben biztosítják, van egy sötét oldala is: az anyák, hitvesek munkája. Káros hatásai kétfélék: közvetlenek és közvetettek. Az elsők magát a munkásnőt érik, kinek egészsége nehéz próbára van téve azon kettők kötelesség által, mely a munkásnő és anya szerepében vállaira nehezedik. Némely állam, pl. Franciaország, Belgium törvényhozása különösen súlyossá teszi a munkaviszonyokat az ott uralkodó családjog által, melynek értelmében a férj rendelkezvén az egész vagyon felett, a nő keresményét lefoglalhatja még akkor is, ha ő maga (t. i. a férj) a gyermekeiről való köteles gondoskodást is elmulasztja. Ily körülmények közt dolgozni reggeltől napestig a gyárban s azután kimerültén hazaérve, újra kezdeni a munkát a család, a gyermekek, a férj érdekében, mindig pihenés után vágyva, azt soha meg nem találni, hanem küzdeni vég nélkül, a mások érdekében, oly életmód, melynek sok folytatója megérdemli, hogy azon névtelen hősök közé soroljuk őket, kikről a tör-

ténelem meg nem emlékezik ugyan, de akikre csak áhítatos tisztelettel gondolhat mindenki, akinek szíve van.

E szomorú viszonyok betetőzését képezi az áldott állapotban, a szülés hetében és közvetlenül a szülés után folytatott munka, mikor a női szervezet minden káros külbehatás iránt annyival érzékenyebb, s mely ennél fogva minden egyéb munkánál veszélyesebb.

Az anyák munkájának közvetett hatása az, mely a családot, főképen pedig a gyermekeket érinti. Ennek egyik általánosabb esete az, midőn az anya a gyermekek gondozását, nevelését a munka következtében elhanyagolja. Legszembeszökőbb példa erre nézve a gyermekhalandóság szaporodása az olyan helyeken, ahol a női munka: nagyon elterjedt, pl. a gyár- városokban. Az Angliában tett tapasztalás szerint a gyermekhalálozás a városban a vidéki arány kétszerese. Különösen az egy év alatti gyermekek halálozási száma óriási a városokban. Az angol Registrar General közöl erre nézve statisztikát. Eszerint a gyermekhalálozások tekintetében

az 1. héten a város a falut	23%-kal	múlja felül			
a 2. " " "	64	" " "			
a 3. " " "	83	" " "			
a 4. " " "	97	" " "			

Ez a legutolsó arányszám azután ugyanaz marad az egész éven át. Ez adatok megbízhatósága rendkívül csekély ugyan, mert a váró-

sok összes népessége képezte tárgyukat, amelyben tehát benne vannak a munkásosztályon kívül a többi osztályok is; továbbá, mert a városok és a vidék között még más sokféle egészségügyi különbség is van (pl. levegő, víz stb.), ami a gyermekhalálozást érzékenyen befolyásolhatja. Mindazonáltal a százalékok folytonos növekedése az első hóban, arra enged következtetni, hogy az anyai gondozás fokozatos elmaradása éppen a legszükségesebb időszakban okozza – legalább részben – annyi csecsemő halálát. Megbízhatóbb és világosabb példa az említettnél, hogy az amerikai rabszolgaháború alkalmával, midőn az angol szövővárosokban a munka szünetelt és így a munkásnők gyermekeiket gondozhatták, a gyermekhalandóság apadt. De ha az anya távol van, még azon kiskorú gyermekek jóléte sincs biztosítva, kik a csecsemőkor életveszélyeit túlélték. Az anyai tej hiánya, az ezt pótló különféle keverékek, melyekbe a lelketlen gondozók néha még ópiumot is tesznek, hogy a gyermek csendes maradjon, a kielégítetlen igények egész sorozata, nagyon gyakran nyomorékká, véznává, tökéletlenné teszik a gyermeket.

Az anyai munka káros hatásának második faja még megszületése előtt, az anyai test révén fenyegeti a gyermeket azon számos tényező alakjában, melyek a női munkát annyiszor kísérik. Az anya, aki majdnem a szülés napjáig nehéz munkát folytat, aki az étkezést mindig

csak sebtében végezi, ezáltal a méhében hor-
dott magzat kifejlődését is sokszor károsan be-
folyásolja. Nagyobbak a veszélyek ott, ahol a
nők maguk is veszélyes munkával foglalkoz-
nak, így pl. a tükrök hátlapjának higanyozása
némely orvos állítása szerint a terhes munkásnő
magzatjára halálos. Statisztika bizonyítja, hogy
a gyermekhalálozás a különböző iparágak ve-
szélyessége szerint növekszik. Nem valószínű
azonban, hogy ez tisztán az anyaméhben létre-
jött mérgezés következménye, miután a mér-
gekkel dolgozó anya és csecsemője között fenn-
álló érintkezés is végzetes lehet az utóbbira.
A statisztika adatai különben Hirt dr. szerint a
következők.

Poroszországban egyéves kor előtt hal meg
átlag a gyermekek 22%-a, a tükörkészítők
gyermekeinek 65%-a, az üvegcsiszolók gyer-
mekeinek 55%-a, az ólomgyári nők gyerme-
keinek 40%-a.

Bármily komolyak is legyenek ezek a veszé-
lyek, hiba volna, ha pusztán ezeket akarnók
tekintetbe venni az anyai munka jogosultsá-
gának kérdésénél; a társadalom és közgazda-
ság egyéb érdekeit is mérlegelnünk kell, hogy
helyesen dönthessünk. E döntésnél, melynek
irányelve, hogy a társadalom legnagyobb bol-
dogságának érdekében a nagyobb és általáno-
sabb érdekeket juttassuk érvényre a kisebbek-
kel szemben, két ellentétes körülményre kell
még figyelni. Az egyik, hogy kicsiny gyér-

mekeknél az anya munkája még sok esetben azt a vélt jövedelemtöbbletet sem hozza be, melylyel kecsegtet. Eltekintve ugyanis attól, hogy éppen a terjes nők munkája nyomja le a munkabéreket (tehát a férjét is), sok esetben az anya távolléte által okozott kiadások (felügyeleti díj a gyermekért, délben hazamenetel járművel, gyakoribb betegségek stb.) a munkabért is felemésztik. A másik körülmény abban áll, hogy az anyák munkáját kiséző veszélyek – mint azt a fennebbiekben láttuk – egyrészt csak bizonyos időre és foglalkozási ágra vonatkoznak, másrészt pedig nem is annyira az anyák munkája, mint inkább a mai rendezetlen, egészségtelen munkaviszonyok a veszély okozói.

V. Munkásnővédelem.

Munkásnővédelem alatt értjük azon intézkedések összességét, melyek célja a dolgozó nő jólétének előmozdítása.

I. A védelem eszközei.

A) *Állami intézkedések.* Minden haladó államban a törvényhozás az, mely a munkásnők jogait és érdekeit megvédelmezi, miután az egyes polgárok jóléte képezi az állam virágzásának alapját. Alig van a munkásnővédelemnek oly ága, melyben a törvényhozásnak vagy más állami intézkedéseknek hathatós tevékenységre

alkalma ne nyílna. Sikeresen működhetik az állami akarat a biztosítás, az iparfelügyelet, az oktatás, a munkaidő, az erkölcsi és egészségi viszonyok, a munkaközvetítés stb. tekintetében, továbbá egyik jelentősebb feladata a nő pályaválasztási, gyülekezési és egyesülési jogát valamint egyéb szabadságát korlátozó elavult törvények megszüntetése. De még oly téren is, mint a kedvező munkabérek kieszközlése, amely tehát természeténél fogva a szövetkezetek hatáskörébe tartozik, sokat tehet az állam, részben a túlmunka és éjjeli munka bérének megállapítása, másrészt pedig példaadás által, ha saját üzemeiben a nőket méltányosan fizeti.

B) *Szövetségek.* A szövetségekről itt csak röviden annyit jegyzünk meg, hogy igen sokfélék, s leginkább Angliában vannak elterjedve «Trade Union» cím alatt; céljuk a munkás érdekeinek állandó képviselése munkaidő- és munkabér-ügyekben, egészségi szempontból s néha biztosítás is. Különösen figyelmet érdemelnek a szövőiparban fennálló egyes szövetségek, melyekben férfiak és nők vannak együtt; míg ugyanis sok helyütt a férfiak bizalmatlanok a nők iránt, addig itt felfogták, hogy legelőnyösebb, ha nem a nők ellen, hanem velük vállalva küzdenek. Szép eredményt is értek el, amennyiben ezen iparágakban férfi és női munkabérek jelenleg egyenlők. A nők száma ezen vegyes uniókban körülbelül 90,009. Emellett alkottak a nők Angliában külön szövetsé-

geket is, bár létrehozásuk sok nehézségbe ütközik, mert a munkaadók azt a legtöbb esetben rossz szemmel nézik és a kezdeményezőket azonnal elbocsátják. Másrészt azonban a siker is meglepő, amennyiben volt rá eset, hogy a szövetség alakításának hite is elegendő volt a munkabérek emelésére. A tapasztalat bizonyossága szerint a szövetségek a munkásnő védelmének legalkalmasabb eszközei.

A kontinensen a szövetségek ritkábbak és inkább szakegyletekkel találkozunk. Pierstorff nézete, hogy ezeknek nincs jövőjük, mert a női munka többnyire tanulatlan munka, nem fogadható el, minthogy csak a jelent tekinti s a jövő fejlődéssel nem számol.

Meg kell még emlékeznünk a termelő (és fogyasztó) szövetkezetekről, melyek amunkásnő helyzetén tetemesen javíthatnak. Ezek fejlesztésén Röhrich genfi prot. lelkész buzgólkodik. (Egy ilyen ruházati cikket készítő szövetkezet van Genfben; tagjai nők és férfiak.)

Az itt felsorolt egyesületek létrejöttének számos akadály van, így a munkásnők csekély műveltsége, alacsony bére, gyakran a munkaadók ellenséges magatartása, a gyülekezési és egyesülési jog hiánya stb., úgy hogy a munkásnők sok esetben annál kevésbé alakíthatják meg e szövetségeket, minél szükségesebbek, ment a túlerőltetés úgy a gyűlésezéshez és szervezkedéshez szükséges időtől, mint szellemi erőtől és ellenálló képességtől is megfosztja

őket. Éppen azért tartja Webb Sidney asszony szükségesnek, hogy előbb törvényesen szabályoztassék a női munka, mert csak így lesznek képesek a nők érdekeik további védelmére uniókat alakítani.

C) *Társadalmi ténykedés.* Társadalmi ténykedés tárgyát is képezheti a munkásnővédelem. Példa rá a brüsszeli úri nők egy részének mozgalma az iránt, hogy az üzleti és áruházbeli elárúsítónők leülhessenek (v. ö. ártalmas munkaviszonyok című szakasszal), valamint a londoni Early Closing Association (Korán Záró Egyesület), mely az üzletek korai zárását akarja keresztülvinni.

A munkásnővédelem társadalmi úton való eszközlésének legelterjedtebb s leghathatósabb alakját képezik a különböző nőegyletek (nálunk az «Országos Nőegylet», a «Mária Dorothea Egyesület», a «Tisztviselők Országos Egyesülete» stb. Németországban a «Bund Deutscher Frauenvereine» a legnevezetesebb, melynek legkiválóbb tagjai a «Lette Verein» és az «Allgemeiner Deutscher Frauenverein». Hires Belgiumban a «Ligue beige du Droit des femmes». Az Egyesült-Államokban «National Council of Women» visz kiváló szerepet, míg Angliában a «Womens Institute», a «Womens Protective & Provident League» és a «Womens Trade Union League» bírnak nagy jelentőséggel stb:) Végül még a nők érdekében tartott kongresszusok és enquête-ek érdemelnek említést.

2. Védelmi intézkedések.

E fejezet körében csak azon intézményekről és intézkedésekről fogunk részletesebben szólni, amelyek kizárólag a nőmunkások érdekeit védik. A munkásnővédelem különféle eszközei a következők.

A) *Biztosítás.* Tárgya lehet betegség, baleset, aggkor, munkahiány; foganatosítója az állam, a munkaadó vagy a munkásszövetség (betegsegélyző pénztár). A biztosításnak a nőkre vonatkozó különös faja a szülés esetére és az azt követő időszakra való biztosítás, mely különösen oly törvények esetén bír nagy fontossággal, melyek az anyáknak a jelzett időre a munkát eltiltják (1. fejt a *Munkaszünet* című szakaszt).

B) *Ipar felügyelet.* Az iparfelügyelők intézménye nagy fontossággal bír s a szűkebb értelemben vett munkásosztályt érintő bajok felismerésének, valamint a munkásvédő törvények végrehajtásának legbiztosabb eszköze. A munkásnőt véve tekintetbe, ez intézmény különösen jogosult, mert a nő gyengébb, tudatlanabb, engedékenyebb voltánál fogva sokkal nagyobb mérvben van kitéve megrövidítéseknek s mert az 6 rovasára sokkal gyakrabban játszsza ki a törvényt.

A zürichi munkás védő kongresszus az iparfelügyeletet a házi iparra is ki kívánta terjesztetni, ami azért fontos tárgyunkra, mert a házi ipart túlnyomóan nők üzik.

A munkásnővédelem nőekkel kívánja az iparfelügyelői állásokat betölteni. Ezen kívánság nemcsak azért jogosult, mert ők jobban ismerik azon egészségügyi igényeket, melyek a nők érdekében szükségesek, mint a férfiak, hanem azért is, mivel irányukban a munkásnők is bizalmasabbak lesznek. Női iparfelügyelőket alkalmaz már ma is Anglia, az Egyesült-Államok, Franciaország, Oroszország.

C) *Oktatás.* Az oktatás kétféle szempontból fontos: mint a nő szellemi képességét fejlesztő tényező és mint a szakismeret forrása. A munkásnő érdekeinek védelmének csak az utóbbiról, t. i. a szakoktatásról szoktak beszélni, pedig az első vagyis az általános műveltség is rendkívül fontos.

A munkásnő alacsony műveltsége, az állami és gazdasági törvények legelemibb ismeretének hiánya, melylyel nem egyszer a már említett fatalisztikus, az egyéni kezdeményezés útját, álló megnyugvás áll szemközt, sokat ártanak a munkásnőnek; ezért szükséges a munkásnő oktatása, ismereteinek fejlesztése, mit az állam, a munkásnők maguk és a nők érdekeit szolgáló egyesületek egyaránt kell, hogy célul kitűzzenek.

Az oktatás másik része a szakoktatás. Ide tartozik először is a szellemi munkásnők előkészítése. Elfogadván előzményül azon elvet, hogy intelligens nőknek is meg kell adni a munkára való jogot, melyet testi munkával dolgozó

nővéreik már olyan régen élveznek, ha következetesek akarunk maradni, úgy a megfelelő előképzettségre is meg kell adnunk a lehetőséget; leánygimnáziumok és az egyetem minden karának megnyitása képezik itt a főfeladatot, valamint tandíjmentesség minden szegénysorsú jelentkező részére, ki kellő tehetséggel és előképzettséggel bír. Az ipari munka terén ajánlatos volna, hogy minden tanult munkát igénylő szakmában alkalmas iskolák álljanak (vagyontalanság esetén ingyen) a nők rendelkezésére. Meg kell még emlékeznünk az u. n. háztartási és főzőiskolákról is, melyeket azonban – sajnos – még azok a nők sem végznek, kik a házasságot egyedüli életcélnak tekintik. Az ilyen tanfolyamok végzéséből származó előnyök kétségtelenek. Hasznosak a külföldön néhol felállított cselédiskolák.

D) *A munkakör-kijelölés* képezi a női munka védelmének legtöbbet vitatott részét. Célja szerint lehet igenleges vagy nemleges. Az utóbbit csakis a keresztényszociálisták akarják keresztülvinni, kik a gazdasági törvényeket figyelemre nem méltatva, a nagyipari női munka teljes eltiltásának hívei, mivel szerintök a keresztény vallás alapelvei kívánják, hogy a nő a tűzhelyhez legyen kötve. A nők szellemi pályájának ellenzésénél, mire rendesen a nők képességének hiánya szokott felhozatni, nem a nők, hanem ellenkezőleg a férfiak érdekének védelme, melyet a verseny veszélyeztet, a va-

lódi indító ok. A másik irány éppen ellenkezőleg ki akarja terjeszteni a nők munkakörét minden térre, a hol feladatuknak megfelelni képesek, hogy a megélhetés biztosítása által a nyomor és erkölcstelenség veszélyeiből kiragadtassanak. Az előadott tények mérlegelése után ez utóbbi irány jogosultsága kétségbe nem vonható. A szellemi munka terén kívánják a nőknek a pósta- és távírda, távbeszélő és vasúti hivatali állásokat, a gyógyszerészséget, a tanügyi, ügyvédi, orvosi, mérnöki és bírói pályákat, a közigazgatási és állami hivatalok betölthetőségét, valamint az iparfelügyelői állásokat. Különösen alkalmasoknak tartják a nőket – és joggal – a tanügyi pályára, hol az alsóbb osztályok kisebb gyermekeivel jobban is tudnak bánni, mint a férfiak. Az orvostudomány terén mint nőorvosokat és gyermekgyógyászokat kívánják őket látni, továbbá mint fogorvosokat. A fizikai munka terén a nő érdekeinek védelme szintén kívánja a munkakör kiterjesztését azon iparágakra, melyek a nő képességeinek különösen megfelelnek. Az e körben mozgó törekvések között figyelemre méltó, eszme, melyet a genfi Gasparin vetett fel, t. i., hogy az olyan foglalkozások, mint a női ruhák, ruhaneműek, csipkék, szalagok elárúsítása, amit tehát a nők okvetlenül jobban értenének, mint a férfiak, az utóbbiaktól lehetőleg elvétetvén, női foglalkozássá tétessenek. Mint gyakorlati követelmény, melyet a viszonyok néha megkívánnak, de nem

mint végcél vagy alapelv, jogosult a női munkakör általános kiterjesztésének elve mellett annak helyenkénti megszorítása is. Szükséges ez különösen az oly veszélyes iparágakban, melyeknél a női szervezet könnyebben van káros behatásnak kitéve, mint a férfi, s ahol más egészségügyi intézkedéssel segíteni nem lehet; továbbá a terhes nőkre nézve ott, ahol az a születendő gyermek egészségét károsan befolyásolhatná. Kívánatos volna ezenkívül a házi munka (1. f.) lehető megszorítása, s a verejtékrendszernek, valamint a 15 év alatti gyermekek munkájának teljes eltiltása; az utóbbi azért, mert a gyermekekre a munka fizikailag káros és szellemi továbbképzésüket is akadályozza.

E) *Élet- és munkaviszonyok javítása.* Ezek közé tartozik az egészségügyi intézkedések egész sorozata, keresztülvitelükre különösen alkalmasak az iparfelügyelők útján biztosított törvényes intézkedések. A részletes javaslatok közé tartozik a gyárak időszakos orvosi megvizsgálása, s ártalmas üzemeknél a munkásnők megvizsgálása munkába fogadás előtt. Ajánlatos a gyárépítés engedélyhez kötöttsége: a különböző egészségügyi követelményeknek ugyanis a fennálló gyárak helytelen építésük következtében csak igen nehezen felelhetnek meg, amin segítve lenne, ha minden gyárépítő kötelezve volna a terveket jóváhagyás végett előzetesen bemutatni. Szellőzés, mérges gázoknál légzőgépek, mosdóhelyiség, illemhely említhetők

fel példák gyanánt, mint amelyekre a kívánt speciális egészségügyi intézkedéseknek különösen ki kell terjeszkedniük.

A munkaidő tekintetében legáltalánosabb követelmény a törvényes 8 órai munkaidő, mely mellett az 1895. évi Budapesten tartott nemzetközi demográfiai kongresszusban többen foglaltak állást, s melyet a zürichi 1897. évi munkásvédő kongresszus is elfogadott. Hasonlóképp kimondta a zürichi kongresszus az éjjeli munka eltiltását (8-6 óráig), s ahol pedig arra elkerülhetetlenül szükség van, a hármas, vasárnap négyes váltást, követelte továbbá a vasárnapi munkaszünetet. A munkaidő ezen kívánt szabályozásait természetesen az államtól várják, ami annál is inkább szükséges, mert a hosszú munkaidőnek sajátsága, hogy önmagát védi: miként ezt már a szövetségek létesülésének akadályainál említettük. Ott, ahol a munkaidő törvényesen már szabályozva van, kívánják a törvényben engedélyezett túlmunkák beszüntetését. Évenkinti szünidő és naponkinti két órai pihenés munkaközben a további követelmények. Sok oldalról sürgetik az árúházakban és nagyobb üzletekben dívó- és annyira fárasztó álldogálás beszüntetését.

Az erkölcsi viszonyok javítására a női keresetviszonyok javítása a legalkalmasabb. Bieber-Böhm asszony a brüsszeli 1897. évi kongresszuson erkölcsi szempontból a pincérnők, ballettáncosnők és műlovarnők számának apasztását

kívánta, amivel azonban nem sok lenne elérve, miután e pályák inkább alkalmi és nyilvánulási módjai az erkölcstelenségnek, mintsem okai.

A berlini 1896. évi kongresszus menedékhe-lyek felállítását tartotta szükségesnek úgy a gyermekágyas nők, mint egyéb beteg munkásnők és elaggott munkaképtelenek javára.

Bölcsődék és óvodák a munkásnők gyermekei részére szintén fontosak; ezáltal az anyák munkájának számos hátránya volna megszüntethető. Nemcsak a gyermekekre, de a törvénytelenül anyává lett szerencsétlen munkásnőre is áldásos intézmény a lelenház (pl. «Fehér kereszt» nálunk).

A házi ipari munka eltiltását vagy legalább felügyeletét a berlini nőkongresszus, valamint a zürichi munkásvédő kongresszus egyaránt kimondták, valamint nagyon sokan szállnak síkra az otthon folytatott túlmunka ellen, melyet oly módon kívannak megakadályozni, hogy a munkásnőnek büntetés terhe alatt tiltva legyen a gyárból munkát hazavinni. Ez Zürich-kantonban törvényerőre is emelkedett. A zürichi kongresszus szükségesnek vélte még a munkásvédő törvények kiterjesztését a mezei munkásokra és a házi cselédekre is, míg az angolok a mosó- és vasalónőkre kívánják ugyanazon .törvényes intézkedéseket kiterjeszteni, melyek más munkásnőkre vonatkoznak.

A munkásnő-védelem egyik legfontosabb tárgya a munkabér emelése, mivel tudvalevőleg

a nők a férfiaknál többnyire alacsonyabb bért élveznek. Az állam e téren sokat tehet úgy az állami alkalmazottak (postásnők, tanítónők, dohánygyári nők) érdekeinek feltétlen respekálása, mint törvényes intézkedések által is. Így Zürich-kanton törvényben kimondta, hogy a túlmunkáért 25%-kal magasabb bér fizetendő. Miután a munkabért a gazdasági törvények (kínálat-kereslet) irányítják, különösen nagy eredmény várható itt a munkásnő-szövetségektől, amelyek Angliában és Amerikában néha a férfiaktól különváltak, de még gyakrabban azokkal együtt már sok esetben küzdöttek ki az egyenlő fizetést a két nem részére.

A védelmi törekvések közé tartozik a pénzbüntetések és levonások beszüntetése vagy legalább csökkentése is törvényes úton vagy egyezség által.

Alkalmas eszköz még a nő keresményének emelésére a termelési szövetkezet, melyet Roerich genfi pap javasol, s mely a munkaadó feleslegessé tételével az összes keresményt a munkásnőnek juttatja.

F) *Munkaközvetítés.* Meg kell még említenünk a helyszerzést, munkaközvetítést és a munkanélkülieknek műhelyben való foglalkoztatását, melyek a keresetre utalt nők nehéz sorsát oly sokszor könnyítik. Sajnos azonban, hogy a kínálatnak óriási mérve mellett ezek csak akkor tudnának céljuknak teljesen megfelelni, ha a nőknek minden tanintézet megnyitvatnék s egyúttal

mód volna található a nő munkakörének nagymérvű kiterjesztésére. A jelenlegi viszonyok közt azonban az ilyen intézetek többnyire (pl. hazánkban is) a munkakínálóknak csak csekély részét tudják elhelyezni. A munkaközvetítés eszközését úgy a hatóság, mint az egyesületek sikerrel vehetik kezükbe. Magánosokra bízni e fontos társadalmi feladatot nem igen ajánlatos, mert azoknak az üzlet természetéből folyó nyereségvágya számos visszaélésre vezet, mint az a mi cselédelhelyező rendszerünkben elég látható.

G) Gyülekezési és egyesülési jog. Az előzmények eléggé igazolták a munkásnővédelem egy szintén fontos követelményét: a gyülekezési és egyesülési jogot (megsértését a zürichi munkásvédő kongresszus büntetéssel javasolta sújtatni). E jog feltétlen tisztelete az állam és a hatóság részéről teszi a nőnek lehetővé, hogy szenvedéseinek, szükségleteinek kifejezést adjon, hogy sérelmeire orvoslást keressen, hogy sorsának javítására személyesen ragadhassa meg a kezdeményezést. Emberhez méltó létfeltételek kiküzdésében e jog a munkásnőlegerősebb, sőt egyedüli fegyvere (1. fenn szövetségek), melylyel még ott is célt lehet érni, a hol már állami beavatkozás sem segíthet (pl. előnyös munkabérek kiküzdésénél).

VI. Törvények.

A különféle törvényhozások többé-kevésbbé foglalkoztak a munkásnők érdekeivel. Mi itt

csak a legfontosabbakat és legáltalánosabbakat fogjuk megemlíteni. Legáltalánosabb törvényes intézkedés a szűkebb értelemben vett munkásnők munkaidejének szabályozása.

11 órás munkaidőt mondott ki Ausztria, Franciaország, Németország és Svájc, valamint az Északamerikai Unió egy állama.

A 10 órás munkaidőt mondta ki az Egyesült-Államok 15 állama.

A 9 órás munkaidőt az Egyesült-Államok egy állama.

A 8 órás munkaidőt az Egyesült-Államok 12 állama és Ausztrália.

Az éjjeli munkát eltiltották a nőknek: Anglia, Ausztria, Franciaország, Németalföld, Németország, Oroszország, Svájc.

A heti (vasárnapi) munkaszünet kötelező a nőre Angliában, Ausztriában, az Egyesült-Államok 39 államában, Franciaországban, Magyarországon, Németalföldön, Németországban, Portugáliában és Svájcban.

A nőknek szülés miatt 4–8 hét között változó szünetet rendeltek a következő államok: Anglia, Ausztria, Belgium. Magyarország, Németalföld, Németország, Norvégia, Portugália és Svájc. Ezek között azonban csakis Ausztria, Magyarország és Németország biztosítottak a nőknek a jelzett időre betegsegélyt.

Részletes törvényhozási intézkedések nagy számmal vannak a gyárakra, az ott szükséges egészségügyi intézkedésekre, a házi munkára.

Eredmények.

Az előadottakat áttekintve azt látjuk, hogy az egész munkásnő-kérdés két gócpont körül forog. Az egyik a nőmunka jogosultságának kérdése, a másik a munkálkodó nők helyzetének javítása.

Ami a munka jogosultságát illeti, még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az egész munkásnő-kérdés gazdasági, köznapilag szólva kenyérkérdés. A termelési viszonyok átalakultak, a házi ipar nagyiparrá lett s ekképen lehetlenné vált, hogy a nő tovább is csak a családi ház körén belül folytassa gazdasági munkáságát. Nem az emancipáció elvont eszméje, melyet az alsóbb osztályok – hol pedig a nőmunka már régen terjed – nem is ismernek, nem is a házasságról és a családról alkotott erkölcsi elvek változása okozzák a házonkívüli nőmunka terjedését, hanem egyedül a szükség s a létért való küzdelem elveket nem ismerő kényszere. A mai állam nem gondoskodhatik mindenben polgárai jólétéről s nem képes mindenkinek a megélhetést biztosítani; kötelessége azonban, hogy legalább a létfenntartás lehetőségét adja meg mindenkinek, hogy oktatás és nevelés által mindenkit fegyverezzen fel az élet küzdelmére, s hogy polgárait abstract elvek kedvéért önfentartó tevékenységükben ne akadályozza. Az újkori fejlődés a nő eddigi megélhetési forrásait megszüntette; ha nem

akarjuk, hogy elpusztuljon vagy elbukjék, nem szabad őt a régi viszonyokhoz alkalmazott elavult törvényekkel megkötni. Munkakörét az újkor kisajátította, ha élni akar, ott kell alkalmaznia testi és szellemi tehetségeit, ahol azok a mai új társadalom keretébe beleillenek. Ezért jogosult és ezért szükséges a nő munkakörének kiterjesztése.

Míg a női munkakör tárgyában követendő eljárás főrészében passiv és a «laissez faire» elvének felel meg, addig a munkásnő helyzetének javításánál hatalmas ténykedésre van szükség úgy az állam, mint a társadalom, valamint az oltalmazandó munkásnő részéről. A nők inconveniens munkaviszonyai miatt sokan a munkaadókat szokták felelőssé tenni, s az ő «szívtelen» önzésüket hozni fel, mint a bajok egyedüli okát s egyúttal a bennük felkeltendő jóakarattól várni a kívánt változást, pl. az éjjeli munka, a túlmunka megszüntetését stb. E felfogás azonban téves: személyes, alanyi indító okok okozhatnak bajt egyes, elszórtan előforduló esetekben, ott azonban, ahol valamely baj általánosan el van terjedve, ahol egy egész csoport vagy osztály cselekszik egyöntetűen, ott csak az egész, az összesség, a gazdasági viszonyok, a társadalom vagy az állam maga lehet az ok, s azért ezen szélesebb köröktől, a köz érdekében hozott általános érvényű kényszerítő intézkedésektől: törvényektől kell az orvoslást várni.

Tehát szabadság az összességnek, hogy mindenki akadálytalanul érvényesíthesse tehetségét, s kényszer biztosította oltalom a gyengéknek az erősek ellenében, ez a legbiztosabb út a boldogulás felé, a cél, melyért az igazság minden hívének küzdenie kell!

Források.

- Activité de la femme a Geneve, Geneve 1896.
 Bebel Ágost: Die Frau und der Sozialismus, Stuttgart 1896.
 Bridel Louis: Melanges főministes, Paris 1897.
 Budapest főváros az 1891. évben.
 Budapest statisztikai évkönyve I. és II.
 Bulley és Withley: Women's Work, London 1894.
 Miss Collet: Changes in the employment of women and girls, u. o. 1898.
 Congress für die Interessen der Frauen, Genf. 1896.
 Gr. Csáky Albinné gyűjteménye: A nőkérdés (Magyar Szalon XII. év. 7. füzet 1895).
 Daul: Die Frauenarbeit, Altona 1867.
 Enquête über Frauenarbeit, Wien 1896.
 Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan, Budapest 1899.
 Frank Louis: Essai sur la condition politique de la femme, Paris 1892.
 U. a. r La femme dans les emplois publics, Bruxelles 1893.
 U. a.: Le grand catéchisme de la femme, Paris 1894.
 Horváth József: Tanulmányok a nőemancipatio köréből, Arad 1881.

Hivatalos statisztikai közlemények, Budapest 1881.

Ihrer Emma: Die Arbeiterinnen im Klassenkampf, Hamburg 1898.

Illéssy György: A nők munkaképessége és munkajoga, Pest 1881.

Ipartörvény. (1884. XVII. t.-c).

Kereskedelemügyi m. kir. miniszter jelentése 1897; évről:

Magyar statisztikai közlemények, Új folyam I. és II.

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896, Budapest 1898.

Milhoffer Sándor : A mezei munkásviszonyok hazánkban, u. o. 1898.

Pierstorff Gyula: Frauenbewegung und Frauenfrage, Göttingen 1879.

U. a.: Frauenarbeit (Handwörterbuch der Staatswissenschaften von Konrad) Jena 1896.

Pikler Gyula: Az emberi egyesületek, Budapest 1898.

Popp Adelheid: Die Arbeiterin im Kampf um's Dasein, Wien 1895.

Revue de Morale Sociale, Paris (különösen: Mac Donald Margaret – La femme dans l'industrie, 1899 mars, Hogg Edith – Legislation ouvrière et protection du travail féminin 1899 sept.).

Koehrich H.: La question du gagne-pain de la femme, Geneve 1897.

Röscher Vilmos: Die Grundlagen der Nationalökonomie, Stuttgart 1868.

Stein Lorenz: Die Frau auf dem Gebiete der Nationalökonomie, Stuttgart 1886.

Szolgálati rendtartás a MÁV. alkalmazottai részére 1887.

Tapasztalások teszik vigyázóvá az embert, Írta: K. D. és I. T., Budán Landerer Anna kiad. 1828.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter jelentése 1895. és 1897 évekről.

Webb Sidney: Women and the factory acts, London 1896.

World's congress of representative Women Ed. by May Wright Sewall, Chicago 1894.

Zetkin Klára: Arbeiterinnen und Frauenfrage der Gegenwart, Berlin 1893.